

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMİRİ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÇELİK

Erciyes Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Kayseri/TÜRKİYE
r.celik@erciyes.edu.tr
ORCID

Doç. Dr. Seydi KIRAZ

Hitit Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Çorum/TÜRKİYE
seydikiraz.27@gmail.com
ORCID

**TÜRK EDEBİYATINDA
İBRÂHİM BİN EDHEM**

İBRÂHİM BIN EDHEM IN TURKISH
LITERATURE

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 27.06.2024	Received Date: 27.06.2024
Kabul Tarihi: 04.09.2024	Accepted Date: 04.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024	Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Çelik, Ramazan-Kiraz, Seydi. "Türk Edebiyatında İbrâhîm bin Edhem". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 625-671.

Çelik, Ramazan-Kiraz, Seydi. "İbrâhîm bin Edhem in Turkish Literature". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 625-671.

10.28981/hikmet.1506137

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÇELİK

Doç. Dr. Seydi KİRAZ

TÜRK EDEBİYATINDA İBRÂHİM BİN EDHEM*

İBRÂHİM BİN EDHEM IN TURKISH LITERATURE

ÖZ

İbrâhîm bin Edhem'in hayatı, menkabeleri, kerametleri, sözleri Türk edebiyatında birçok manzum ve mensur eserde işlenmiştir. Bu konularda müstakil, kapsamlı eserler yazıldığı gibi kimi kitaplarda İbrâhîm bin Edhem'in belli yönleri ön plana çıkarılmıştır. Hem divan hem de halk edebiyatı geleneğinde onun menkabevi hayatına dair eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler "İbrâhîm bin Edhem Hikâyesi/ Menâkıbı/ Destânı/ Kıssası/ Velâyet-nâmesi, Edhem-nâme" gibi isimlerle anılmıştır. Yazma ya da matbu telif edilen bu eserlerde İbrâhîm bin Edhem'in hayatı çok yönlü muhteva özellikleri ile ele alınmıştır. Babası Derviş Edhem ile annesinin aşk hikâyesi; annesinin ölmesi; dirilip kabirden çıkması ve Edhem'le evlenmesi; bu evlilikten İbrâhîm'in doğması; İbrâhîm'in vefat eden dedesinin yerine tahta geçmesi; saltanatının ihtişamı; taht üzerinde uyurken rüya görmesi; ava çıktığında bir geyiğin dile gelip onunla konuşması; Hz. Hızır'ın onu irşad etmesi; tacını ve tahtını terk etmesi; Merv, Mekke, Medine, Şam, Bağdat, Tarsus gibi muhtelif şehirleri gezmesi; helal kazancın peşinde koşması, rızkını alın teri ve elinin emeğiyle kazanması; oğlunun ve eşinin onu aramaya çıkması; ailesiyle buluşması ve onlarla buluştuktan bir süre sonra oğlunun vefat etmesi edebiyatımızda anlatılan hadiselerden bazılarıdır. Kimi eserlerde bu olayların hepsine yer verilir, bazı eserlerde ise zikredilen olayların belli bölümleri anlatılır. Mensur eserler, genellikle tahkiyeli bir üslupla ve sade bir dille konuyu ele alırken manzum eserlerde, yerine göre süslü, sanatlı ve lirik bir üslup görülmektedir. Bu çalışmada Mutasavvıf İbrâhîm bin Edhem'in hayatı hakkında bilgi verildikten sonra onun menkabevi hayatının Türk edebiyatına yansımaları üzerinde durulacaktır. Divan, tasavvuf, Tanzimat ve modern Türk edebiyatında İbrâhîm bin Edhem hakkında yazılan bazı şiir örneklerine yer verilip İbrâhîm bin Edhem muhtevalı velâyet-nâme/menâkıp-nâmeler incelenecaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, tasavvuf, İbrâhîm bin Edhem, Şiir, Velâyet-Nâme.

ABSTRACT

İbrâhîm bin Edhem's life, stories, miracles and sayings have been covered in many verse and prose works in Turkish literature. In some books, certain aspects of İbrâhîm bin Edhem have been emphasized, as well as in detached, voluminous works on these subjects. In both divan and folk literature traditions, works on his legendary life have been written. These works were named with names such as "İbrâhîm bin Edhem Story/ Menâkıb/ Epic/ Parable/ Velâyet-nâme, Edhem-nâme". In these manuscripts or printed works, the life of İbrâhîm bin Edhem is discussed with multifaceted content features. The love story of his father Dervish Edhem and his mother; his mother's death; her resurrection from the grave and her marriage to Edhem; the birth of İbrâhîm from this marriage; İbrâhîm's succession to the throne in place of his deceased grandfather; the splendor of his reign; his dream while sleeping on the throne; a deer coming out of the grave and speaking to him while he was out hunting; his guidance by Hadrat Hızır; leaving his crown and throne; traveling to various cities such as Merv, Mecca, Medina, Damascus, Baghdad, Tarsus; seeking halal sustenance, earning his sustenance by the sweat of his brow and the labor of his hands; his son and his wife following him; meeting his family and his son's death some time after meeting them are some of the events described in our literature. In some works, all of these events are included, while in others, certain parts of the events mentioned are narrated. While prose works generally deal with the subject in a narrative style and in a simple language, an ornate, artistic and lyrical style is seen in verse works. In this study, after giving information about the life of the Sufi İbrâhîm bin Edhem, the reflections of his legendary life on Turkish literature will be emphasized. Some examples of poems written about İbrâhîm bin Edhem in Divan, Sufi, Tanzimat and modern Turkish literature will be included and velâyet-nâme/menâkıp-nâmes with the content of İbrâhîm bin Edhem will be analyzed.

Keywords: Turkish Literature, Sufism, İbrâhîm bin Edhem, Poetry, Velâyet-Nâme.

* Bu çalışma Seydi Kiraz danışmanlığında 2022 yılında tamamladığımız *Türk Edebiyatında İbrâhîm Bin Edhem Velâyet-nâmeleri ve Adanalı Seyyid Nevrûz'un Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem'i (inceleme-metin-indeks)* başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Giriş

Türk kültürü, birçok kaynaktan beslenen büyük bir nehir gibi farklı coğrafyalarda, muhtelif kültür, inanç ve medeniyetlerden beslenerek zenginlik kazanmıştır. Uzun zaman dilimindeki bu değişim ve gelişim sürecinde, karşılaşılan farklı kültür unsurlarını kendi mizacıyla kaynaştırarak özgün eserler ortaya çıkarmış, özellikle İslâmî dönemde bu alanda çok büyük ilerleme kaydetmiştir. Gerek yazılı gerek sözlü kaynaklardan beslenen Türk edebiyatı, İslam'ın etkisiyle zengin bir edebî çeşitliliğe kavuşmuştur. Mutasavvıfların hayatını anlatan velâyet-nâme/ menâkıp-nâme türündeki eserler de hem şekil hem muhteva bakımından İslâmî devrin dikkate değer eserlerindedir. Bu tür metinlerde velî, eren, ermiş, mutasavvıf, şeyh ya da evliyâ olarak adlandırılan zatların hayatları, menkabeleri ve kerametleri anlatılır.

Tasavvuf cereyanlarının İslâm âleminde büyük ölçüde yayılmasından ve tarikatların kuvvetlenip teşkilatlanmasından sonra özellikle h. 5. (m. 11.) yüzyıldan itibaren önce Arap, sonra Fars daha sonra da Türk edebiyatında hacimli bir menâkıp edebiyatı oluşmuştur (Ateş, 1949, 702). Bu oluşum neticesinde vücuda gelen velâyet-nâmeler, “Türk kültürünün İslâmî dönemde ortaya koyduğu dikkate değer edebî mahsullerinden”dir (Ocak, 1992, 11). Edebiyat tarihçisi M. Fuad Köprülü, Türk edebiyatında menâkıp-nâmelerin ortaya çıkışını şu sözlerle dile getirir:

“XI-XIII. asırlar esnasında İslâm âleminde tasavvuf cereyanı kuvvetlenince bazı büyük pîrlerin isimlerini taşıyan ve onların medfenleri etrafındaki büyük tekyeye (hânkâh) bağlı sair birtakım tekyeler kurarak çok geniş sahalara yayılan tarikatlar meydana çıktı ve bu arada her tarîkate mahsus olarak hususi bir edebiyat da teşekkül etti. Kendilerine mahsus renk ve şekillerde kostümlere ve külahlara, hususi birtakım ayin ve erkânlarla, zikir tarzlarına, dua formüllerine malik olan bu türlü türlü tarikatların edebiyatlarında, kendi pîrlere yani ilk kurucularına ve tarikatın inkişafında kuvvetli rolleri olan sair büyük şahsiyetlere ait menkabe kitapları, derhal çok büyük bir ehemmiyet kazandı.” (1943, 421)

Türk edebiyatında yazılan ilk menâkıp-nâme örneği, h. 5. (m. 11.) yüzyılda yazılan *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'dır (Ocak, 1992, 43). Karahanlı hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın efsanevî hayatının anlatıldığı eser, tam anlamıyla menkabe özelliği gösterir. Bu ilk eserden sonra Türk tasavvuf edebiyatının öncüsü kabul edilen Hoca Ahmet Yesevî hakkında menkabeler kaleme alınmıştır (Canım, 2013, 145). Anadolu sahası dışında yazılan bu iki menâkıp-nâmeden sonra bu alanda pek çok eser kaleme alınmıştır. Birçok dinî eserle birlikte menâkıp-nâmeler, yüzyıllar boyunca Müslüman Türk milletinin manevî terbiyesinde mühim bir işlev üstlenmiştir. Bu türde yazılan kitaplar, Orta Asya'dan Anadolu ve Balkanlara kadar geniş Türk coğrafyasında ilim meclislerinin dikkat, ilgi ve saygıyla okunan ve dinlenen eserleri olmuşlardır.

Menâkıp-nâme türünde yazılan eserler, başlangıcından itibaren iki temel muhteva çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlardan ilki din yolunda, cihad

anlayışıyla mücadele eden kahramanların hayatı etrafında yazılan destanî menkabeler (*Battal-nâme ve Dânişmend-nâme, Saltuk-nâme...*), diğeri ise yaşadıkları zaman diliminde zühd ve takva bakımından iştihar etmiş mutasavvıfların hayatı ile ilgili yazılan menâkıp-nâmelerdir (Bayezid-i Bistâmî...) (Canım, 2013, 142). Çalışmaya konu olan İbrâhîm bin Edhem hakkında yazılan menâkıp-nâmeler ikinci gruba dahil edilebilir.

İlk dönem mutasavvıflarından İbrâhîm bin Edhem (ö. 161/778), İslam kültüründe önemli yeri olan bir mutasavvıftır. Dünyevi saltanatı terk edip dervişane, mütevası bir hayat yaşaması yönüyle numûne olarak görülmüştür. Onun hayatı uzun yıllar boyunca birçok efsanevî olayla birlikte anlatılmıştır. Hükümdar iken tacını ve tahtını terk edip tasavvuf yoluna giren İbrâhîm bin Edhem'in hayatı, tasavvuf ve divan edebiyatından modern zamanlara kadar Türk edebiyatında ele alınıp anlatılan önemli bir hadisedir.

Klasik Türk edebiyatında İbrâhîm bin Edhem'in hayatı istiğna sembolü olarak görülür. Özellikle tasavvuf edebiyatı çerçevesinde oluşturulan metinlerde onun zühd ve takva yoluna girmesi yoğun olarak işlenir. Allah aşkının maddî her türlü makam ve hevesten üstünlüğü, onun hayatıyla örneklendirilir. Şairlerin bir kısmı dünyevî arzularından müstağni oluşlarını onun hayatına atıf yaparak dile getirir. Bu yönüyle İbrâhîm bin Edhem'in hayatı, klasik Türk şiirinin çözümlenmesinde önemli rolü olan mazmunlardan biri sayılabilir. Bazı şairler/yazarlar eserlerinin bir bölümünde ona atıfta bulunurken bazıları da onu anlatan müstakil eserler kaleme almıştır.

Türk edebiyatında İbrâhîm bin Edhem'in hayatının en ayrıntılı anlatıldığı tür, velâyet-nâme/menâkıp-nâmelerdir. Çalışmamızın esas konusu olan İbrâhîm bin Edhem hakkında hem Batı Türkçesi hem de Doğu Türkçesi ile çeşitli velâyet-nâmeler/menâkıp-nâmeler yazılmıştır. Bu eserlerde ihtişamlı bir hayat sürerken saltanatı terk edip zühd ve takva yoluna girip fakirliği ihtiyar eden m. 8. asır mutasavvıfı İbrâhîm bin Edhem'in menkabevî hayatı, kişiliği, tarikatı ve kerametlerine yer verilmiştir. Onun menkabeleri önce sözlü kültürde anlatılarak nesilden nesile aktarılmış, daha sonra yazıya geçirilmiştir.

Bu çalışmada İbrâhîm bin Edhem'in hayatının Türk edebiyatına yansımaları üzerinde durulacaktır. Mutasavvıfın hayatı, şahsiyeti, hadisçiliği, dostları ve tarikatı hakkında bilgi verildikten sonra edebiyatımızdaki *İbrâhîm bin Edhem* temalı eserler/akademik çalışmalar üzerinde durulacak; ardından divan, tasavvuf, Tanzimat ve çağdaş Türk şiirinde İbrâhîm bin Edhem hakkında yazılan şiir örneklerine yer verilecektir. Ayrıca *İbrâhîm bin Edhem* muhtevalı velâyet-nâme/menâkıp-nâmeler incelenip değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. İbrâhîm bin Edhem Hayatı, Şahsiyeti ve Tesiri

1.1. Hayatı

Mutasavvıf, muhaddis, zâhid olarak bilinen İbrâhîm bin Edhem'in künyesi Ebû İshak, nesebi ise İbrâhîm bin Edhem bin Süleyman bin Mansur

şehrinde İbrâhîm bin Edhem'e ait olduğu düşünölen bir türbe ve cami bulunmaktadır (turbeler.org, 18 Nisan 2024).³ Bazı kaynaklarda kabrinin, Lazkiye'nin güneydoğusundaki Cebele'de, *Câmiu's-Sultân İbrâhîm* isimli caminin yakınlarında olduğu (Özaydın, 1993, 184) ve cami adına bir vakıf bulunduğu belirtilir (Çakar, 2008, 29).

İlk dönem tabakat kitaplarında ve bazı kaynaklarda, İbrâhîm bin Edhem'in maddî makamları bırakıp manevî işlere yönelmesi birbirinden farklı rivayetlerle nakledilmiştir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'ye göre İbrâhîm bin Edhem, gaipten gelen "Ey İbrâhîm! Sen bu iş için mi yaratıldın, bununla mı emrolundun?" sesinin etkisiyle bu yolculuğa başlamıştır. Bu sesi duyduktan sonra yolda rastladığı çobanlarından birinin yün abasını giymiş ve Mekke'ye doğru yola çıkmıştır (2018, 11). *Hilyetü'l-Evliya*'da yine avda olduğu bir sırada arkadan "Sen bu iş için yaratılmadın. Ey İbrâhîm! Yaratılış gayen bu değil. Bu işleri yapman sana emredilmedi!" şeklinde bir ses duyduğu rivayet edilmiştir. Sonra ailesinin yanına dönmüş, ardından şehrini terk edip Irak'a gitmiştir (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 175). Kimi kitaplarda ise İbrâhîm bin Edhem'in avlandığı sırada bir av hayvanının konuşup onu ikaz ettiği dile getirilir. Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin *Fîhi Mâ Fîh*'i bu kitaplardandır. Eserde İbrâhîm Edhem'in avda izini sürdüğü bir ceylanın ona "Allah seni bu iş için yaratmadı. Beni avladığında senin eline ne geçecek?" dediği rivayet edilir. İbrâhîm, ceylandan bu sözleri duyunca bir nara atmış, atından inmiş, süslü kıyafetlerini, atını ve silahını bir çobana verip çobanın giydiği köhne kıyafeti de kendi giymiş ve yollara düşmüştür. Mevlana bu hadiseden hareketle şunları söyler: "İbrâhîm'in niyeti ahuyu avlamak idi fakat Hak Teâlâ ahu ile onu avladı, ta ki bu dünyada Hakk'ın muradı yerine gelir." (1994, 147) Başka kaynaktaki bir bilgiye göre de İbrâhîm bin Edhem'e tahti terk etme nedeni sorulduğunda o şu cevabı vermiştir:

"Tahtımda oturduğum bir gün karşıma bir ayna getirdiler. O aynaya baktığımda evimin bir kabristan olduğunu gördüm. Aynada hakiki dostluk ve mukabelesiz sevgi namına bir şey yoktu. Önümde uzun bir yol görünüyordu fakat yol azığım da yoktu. Yine aynada gözüme adil bir kadı göründü. Beni yargılayacak gibi duran o kadıya sunacak hakiki hiçbir mazeretim de yoktu. Aynada gördüklerim mal, mülk ve saltanattan soğumama sebep oldu." (Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 33-34).

Zemahşerî'den aktarılan başka bir rivayete göre İbrâhîm bin Edhem bir gün saray penceresinin kenarından dışarıyı seyrediyordu. Saray yakınlarında bir adam gördü. Adam, bohçasından bir parça ekmek çıkardı ve yedi, biraz da su içti. Sonra huzurla uyudu. Bunu gören İbrâhîm bin Edhem "İnsan nefsi, az bir nimete kanaat edebildiğine göre ben bu kadar dünya servetini ne

³ El yazması eserlerin birinde İbrâhîm bin Edhem'in kabri ile ilgili şu bilgi bulunmaktadır: İbrâhîm'in kabri belürsüzdür bir niceler eydür Bağdâd'dadır ve bir niceler eydür Şâm taallukunda Celiyye'dedür ve bir niceler eydür ol Tanrı hâsı idi Hak Teâlâ rahmetine vardı Hakk'a ulaşıdı nirede gerekse hâzırdur rahmetu'llâhi aleyh rahmeten vâsiaten (Menâkib-i İbrâhîm bin Edhem, Yazmalar, v. 13b)

yapayım?” diye düşündü. Sarayından çıktı ve uzun bir yolculuğa başladı (Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 34).

İbrâhîm bin Edhem’in Belh’ten ayrılma olayı, Ferîdüddîn Attar’ın *Tezkirerü’l-Evliyâ’sında* daha ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Yukarıda bahsi geçen av hadisesi de zikredilmekle beraber eserde, bu hadiseden önce vukua gelen iki garip olay daha anlatılır. Buna göre İbrâhîm bin Edhem, bir gece vakti tahtı üzerinde uzanmış yatarken sarayın damından bir ayak sesi işitir, tavan adeta sallanır. “Kimsin, gece vakti saray damında niçin dolanırsın?” diye seslenir. Bir kişi “Devemi kaybettim, onu arıyorum.” diye cevap verir. Sultan “Ey acemi, şaşkın! Deve dam üstünde mi aranır?” diye çıkarır. Deveci “Ey gafil, sen Tanrı’yı atlas döşekler içinde, taht üzerinde mi ararsın? Senin rahatlık içinde Tanrı araman, benim dam üstünde deve aramam gibidir.” şeklinde bir cevap verir ve kaybolur. Padişah şaşkınlık yaşar. Ertesi gün kederli bir vaziyette tahtında oturmakta iken saraya heybetli bir er gelir. Hükümdarın karşısına dikilir. Saray erkânı bu zatın teklifsizce gelişine şaşırır. Sultan, ona kim olduğunu ve niçin geldiğini sorar. O adam da bu mekânın bir kervansaray olduğunu, bir gün istirahat edip gideceğini söyler. Sultan İbrâhîm buranın kendine ait bir saray olduğunu, kervansaray olmadığını ifade eder. Adam, bu sarayın önceki sahiplerini sorar. Sultan da tek tek atalarını sayar. Adam, “Bu ataların şimdi neredeler?” diye sorunca padişah “Bu âlemden göçüp ahirete gittiler.” diye cevaplar. Adam da “Bu ne biçim bir saraydır ki biri gelip biri gitmektedir?” der ve acele ile oradan uzaklaşmaya çalışır. Sultan, onunla konuşmak istediğini söyler ve kim olduğunu sorar. Adam da “Ben arzî, bahrî, berrî ve semaî biriyim. Herkes tarafından bilinen ismim Hızır’dır.” diye cevap verir ve kaybolur (1984, 144-45). Bu hadiselerin sonunda İbrâhîm bin Edhem tacını ve tahtını bırakıp vatanını terk eder.

Şemseddin Sâmî, İbrâhîm bin Edhem’in babasının Belh hükümdarlarından olduğunu, gördüğü rüya ve hatiften duyulan bir sestten dolayı ailesinden ayrılıp peşmîne-pûş (yün hırka giyen) olduğunu belirtir. Hakkındaki rivayetlerin gerçek olanlarını şaibeli olanlardan ayırt etmenin kolay olmadığını söyler (h. 1306/m. 1888, 538). Ağâh Sırrı Levend, onun avda gördüğü bir karganın, elleri ve ayakları iyice bağlanmış bir kişiyi beslediğini görmesinin ardından, rızkın Allah tarafından gönderildiğini anlayıp dünya saltanatını bıraktığını dile getirir (2015, 147). Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar* adlı kitabında İbrâhîm bin Edhem’i de divan şiirinin mitolojik kaynaklarından biri olarak ele alır. Tökel, İbrâhîm bin Edhem’in salatanatından ayrılmasına sebep olarak başka kaynaklarda rastlamadığımız şöyle bir menkabe anlatır: Hükümdarın odasını ve yatağını her sabah toplayıp temizleyen bir hizmetçisi, bir gün sultanın yatağına yatar. Yatağında bir hizmetçi kızın yattığını gören sultan, çok öfkelenir ve kızı azarlayıp döver. Kız ağlamaya başlar. Sultan yaptığından pişmanlık duyar, hizmetçi kızıdan özür diler. Kız şöyle der: “Sultanım, bu cezayı hak ettim, beni dövdüğünüz için ağlamıyorum. Ağlamamın nedeni şudur ki ben kısa bir süre bu yataкта uyudum ve şiddetli bir ceza ile karşılaştım, siz yıllardır bu yataкта yatıyorsunuz, kim bilir hâliniz nice olur?” Sultan bu sözlerden çok etkilenir. Ve

padişahlığı terk edip dervişlik yoluna sülûk eder (2000, 407). Bazı kaynaklarda İbrâhîm bin Edhem'in salatanatını terk etme süreci ile ilgili kendi sözlerine yer verilir. Buna göre o, bu durumu şu sözlerle anlatır: "Allah'a yemin olsun ki ailemden ayrılmamın ve mülkümü bırakmamın yegâne sebebi Allah'ı her şeye tercih etme aşkıdır." (Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 2018, 13). Aynı mevzu ile ilgili olarak İskenderiye'de bir gence söylediği sözler ise şöyledir: "Dünyaya karşı zühd ve Allah Teâlâ tarafından mükâfatlandırılma ümididir." (Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 2018, 12). Allah rızası uğrunda yola çıkan İbrâhîm bin Edhem'e, Davut adlı bir zatın ism-i azam duasını öğrettiği rivayet edilir, Hz. Hızır da ona yoldaş olmuştur. Hz. Hızır; onu irşad eden, hidayet yoluna hazırlayan, ilim öğretip nasihat ve dua eden ilk mürididir (Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 2018, 14).

Ebû Nuaym'ın rivayetine göre İbrâhîm bin Edhem önce Irak'a gider.⁴ Helal rızkı nerede bulacağını araştırır. Bazı şeyhler Şam beldelerinde bulabileceğini söyler. O da Mansura'ya (el-Masîsa) gelip bir müddet çalışır fakat yine helal kazanç temin edemediğini düşünür. Tecrübeli bazı kişiler ona "Eğer tam helalinden kazanmak istersen Tarsus'a git, orada mübah işler çoktur." der. Tarsus'a gider; tarlalarda, bahçelerde, bostanlarda çalışır. Ata bindiği bir gün gayptan şöyle bir ses duyar: "Ey İbrâhîm! Bu boş işlerle vakit geçirme de nedir?" Aynı ses "Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?" (Mü'minûn, 23/115) mealindeki ayeti okur. Zorluk günü olan kıyamete hazırlık yapmasını ve Allah'tan korkmasını ona nasihat eder. İbrâhîm, bu sözler üzerine dünya işlerini bırakıp sadece ahirete ait ibadetler ile meşgul olmaya başlar ve Tarsus'tan ayrılır (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 175-76).

Bazı araştırmacılar, İbrâhîm Edhem menkabelerinde Buddha'nın hayat hikâyesinin taklit edildiğini (Arendonk, 1949, 886; Sunguroğlu, 1974, 12) hatta onunla ilgili menkabelerin Buddha hikâyesinin bir nevi devamı mahiyetinde olduğunu (Çağatay, 1956, 157) dile getirir. Özellikle Yahudi asıllı Macar müsteşrik Ignaz Goldziher (1850-1921) İbrâhîm Edhem'in yaşamıyla Buddha'nın (MÖ 563-483) hayatı arasında benzer yönler olduğunu ve onun hayatı ile ilgili anlatıların Buddha'nın yaşamından esinlenerek ortaya çıktığı düşüncesini savunur (Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 25). Kitaplarında İslâm inancı hakkında "Mekke'nin Yahudileştirilmiş dinî âdetleri" değerlendirmesini yapan ve kendisini "samimi, katı bir Yahudi" (Görgün, 1996, 105) olarak tanımlayan Goldziher'in bu tezi hakikatlere uygun görünmemektedir ve kendi içinde birçok zıtlıklar barındırmaktadır (Öngören, 2000, 293). Buddha'nın dünya işlerinden el etek çekmesinin sebepleri; hayattaki acı ve ıstıraplardan uzaklaşmak gayesiyle bütün arzu ve istekleri bırakma düşüncesi, yaşlılık, hastalık ve ölüm iken (Sunguroğlu, 1974, 18; Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 26) İbrâhîm bin Edhem'in dünya işlerini ve hükümdarlığı terk etmesinin nedeni, hayatındaki olağanüstü bazı hadiseler ve Hz. Hızır'ın irşadıdır. Sözlü kültürde

⁴ Ferîdüddîn Attar ise ilk olarak Merv'e, daha sonra Nişabur'a gittiğini ve burada dokuz yıl bir mağarada yaşadktan sonra Mekke'ye gittiğini belirtir (Ferîdüddîn Attar, 1984, 146-47).

nesilden nesile nakledilen bu gibi menkabelerde bazı benzer yönler bulunması ve kimi hadiselerin içi içe girmesi gayet normaldir. Nitekim Buddha ile ilgili bir kitap yazan Asaf Halet Çelebi, bu konuda şunları söyler:

“Aralarındaki müşterek vasıfları göz önünde bulundurarak İslâm tasavvufunun Budizm tesiri altında kaldığını iddia eden geçen asrın bazı müsteşriklerine rağmen bu fikir, bugün fazla revaç bulmamıştır lâkin bu müşterek vasıflar, bilhassa eski Budist merkezleri olan Türkistan şehirlerinde zuhur eden ve eskiden rahiplerin inzivaya çekildikleri aynı mağaralarda yaşayan Müslüman evliya ve azizlerinin menkibelerinde böyle bir tesir imkânını kat'iyetle reddetmek de doğru olmaz.” (Çelebi, 2015, 14).

1.2. Şahsiyeti

Hayatı ile ilgili anlatılan menkabe, kıssa, hikâye ve ona isnad edilen bazı sözlerden hareketle mutasavvıf İbrâhîm bin Edhem'in inanç, itikat ve ameli şahsında birleştiren bir sûfi olduğu söylenebilir. Onun tasavvuf düşüncesinde, sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan nazarî sûfilikten farklı bir yol takip ettiği görülmektedir (Arendonk, 1949, 886). O, şeriâtın kaidelerine sıkı sıkıya bağlı kalmış, zühd ve takvayı hayatına esas yapmıştır. Helal rızık temin edebilmek için muhtelif diyarlara hicret etmiş, elinin emeğiyle geçinmiş, kanaatkârlığı hayatında esas ittihaz edip kazancından ihtiyaç fazlasını fakirlere dağıtmış, her türlü amel ve ibadetinde samimiyet, ihlas ve takvayı esas almış bir mutasavvıftır. Rivayete göre İbrâhîm bin Edhem Mekke'deyken pederinin vefatı ona haber verilir. O da *innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn* (Bakara, 2/156) der. Pederinin vasiyetini yerine getirmek için memleketine gider. Mirastan kendine düşen payı diğer varislere paylaştırır ve Mekke'ye döner (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 199). Onun tasavvuf anlayışı hem ilmî hem amelî bir özelliktedir. İbadetlerine azami dikkat etmekle beraber yaptığı her işi en doğru ve güzel bir biçimde tamamlamaya özen gösterdiği dile getirilir. Ramazan ayında oruçlu iken tarlada ekin biçtiği sırada bir dostu “Ey Ebû İshak! Şehre gelsen de Ramazan ayının son on gününde şehirde bulunup Kadir Gecesi'ni beraber ihya etsek.” diye temennide bulunur. O ise dostuna “Siz de burada durun ve işinizi en güzel surette yapın, böyle yaparsanız sizin için her gece Kadir Gecesi gibi olur.” der (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 184).

İbrâhîm bin Edhem'in zarif yapılı, fasih konuşan bir kişilik sahibi olduğu ve şiir okumayı sevdiği ifade edilir (İmam Şa'rânî, 1968, 263). Uzun müddet beraber seyahat ettiği bir arkadaşı yolculuğun sonunda ondan özür diler ve “Seni incittim, kusuruma bakma.” der. O ise “Seninle olan dostluğumuz, sözünü ettiğin kötü hâlleri bana örttü.” şeklinde cevap verir ve şu şiiri okur:

Yârin musibeti bana medh ve senâ gibi gelir

Gayrın lütuf ve medhi cevri ve cefâ gibi gelir (Mevlânâ Nureddin Abdurrahman ibn Ahmed Câmî, 1971, 107).

Şüpheli olan her şeyden uzak dururdu, boğazından helal olan rızıkların geçmesini isterdi. Ona göre bir insanın manevi derecesi helal rızık yemesiyle

anlaşılabilir. Bu hususa bir arkadaşına şunları söyler: “Bizim nezdimizde hac ve cihadla meşhur olup yükselen bir adam soylu değildir. Bizim yanımızda asil ve yüce olan kişi, midesine ne girdiğinin farkında olan kişidir. Helale dikkat edendir.” (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 177). Aynı konuyla alakalı olarak şu söz de ona aittir: “Haram yeme, yediklerini temizle, gece vakti namazdan ve gündüzleri oruç tutmaktan sorumlu değilsin.” (Kuşeyri, 1978, 47). Helal olduğuna kanaat getirdiği gıda bulamayınca toprak yerdi. Bazı zaman bir ay süresince kil yediği olurdu. Bunun nefesine daha kolay geldiğini ifade eder, böylece helal rızık peşinde zahmet çekmekten kurtulduğunu söylerdi. Zaten az yerdi, bunun için bünyesi çok zayıftı. Böyle olmasına rağmen helal olmayan bir gıdayı yememe konusunda sebatkârdı (Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 11). Çok az bir gıda ile beslendiğinden dolayı bazı zamanlar tek abdestle on beş vakit namaz kıldığı söylenir (İmam Şa'rânî, 1968, 264). Giyim kuşamında da sadeliğe önem verirdi, bu konuda çok mütevazı idi. Kış mevsiminde sade bir post, yaz mevsiminde ise iki parça elbise ile idare ederdi. Geceleri çok az uyur, tefekkür eder; gündüzleri ise oruç tutardı (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 179).

İbrâhîm bin Edhem, kimi zaman münzevî bir hayat yaşasa da genellikle insanlar arasında bulunmuştur. İnsanların dertleriyle hemhâl olmuş, onlara namazı cemaatle kılmayı, ilim meclislerine devam etmeyi, hacca gitmeyi, cihada katılmayı, nefsin heva ve arzularına uymamayı tavsiye etmiştir (Öngören, 2000, 294). O, birçok hususta yardıma ihtiyacı olanların imdadına da koşmuş, bu işler karşılığında herhangi bir karşılık talep etmemiştir. Tarlalarda çalıştığı zaman kendi işlerini hızlıca bitirir, yardıma muhtaç zayıf ve güçsüz kimselere de yardım ederdi (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 178-185). Bununla birlikte halkın kendine hürmet, iltifat ve taziminden nefesine gurur gelmemesi için uzak durmaya gayret eden bir abiddi. (Osmanzâde Hüseyin Vassâf, 2015, 49). Kimi zaman dağlarda, tek başına ibadet ve dua ettiği nakledilir. Dağdan şehre indiğini gören bir kimse “Nereden geliyorsun?” diye sorar. “Allah ile münâcâttan.” şeklinde cevap verir (İmam Gazâlî, t.y., 597).

İbrâhîm bin Edhem için vatanından uzaklaşmanın çok zor bir imtihan olduğu söylenir. Bu hususta “Bütün ibadetleri yaptım. Ama kendimle en zor kavgayı vatan konusunda verdim.” dediği rivayet edilir. Bu konudaki başka bir sözü ise şöyledir: “Tüm acıları tattım. Vatanımdan ayrılmak gibi ağır geleni olmadı.” (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 184).

İbrâhîm bin Edhem, Basra çarşısında gezdiği bir vakit halktan biri yanına yaklaştı ve dedi ki: “Ey Ebû İshak! Allah, kerim kitabında ‘Dua edin, size cevap vereyim.’ buyuruyor. Bizler çok zaman dua ettiğimiz hâlde hiçbir niyazımız kabul olmuyor. Bu nasıl bir iştir?” İbrâhîm şöyle cevap verdi: “Ey Basrahlılar! Kalpleriniz on meselede iflas etmiştir. Ölmüş kalple yapılan dua makbul olur mu? Evvela Allah'ı tanırınız ama onun hakkına riayet etmezsiniz, kitabını okursunuz ama kitapta anlatılanların gereğince amel işlemezsiniz, Peygamber'i sevdiğinizi ifade edersiniz ama sünnetine uymazsınız, şeytanı

düşman telakki ettiğinizi söylersiniz ama peşinden ayrılmazsınız, cenneti talep edersiniz ama oraya girmek için çabalamazsınız, ateşten korktuğunuzu söylersiniz ama günahlara batmışsınız, ‘Ölüm haktır.’ dersiniz ama ölümden sonraki hayat için hazırlık yapmazsınız, mümin kardeşlerinizin ayıplarıyla uğraşırsınız ama kendi günahlarınızı unutursunuz, nimet ve bolluk içinde yüzüyorsunuz ama Rabb’inize gerektiği gibi şükretmiyorsunuz, durmadan ölü gömüyorsunuz ama ibret alıp bir an düşüneniniz yoktur.”(Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 193-94) .

1.3. Hadisçiliği

İbrâhîm bin Edhem’in muhaddislik tarafı da vardır. Tâbiîn ve tebeü't-tâbiînden az sayıda sahih hadis rivayet etmiştir. Muhaddis Ebû Hâzim (ö. 97/715), müfessir Katâde bin Diâme (ö. 117/735), Küfeli hadis ve kıraat âlimi Ebû İshak es-Sebîî (ö. 127/745), ilk zahidlerden Mâlik bin Dînâr (ö. 131/748'den önce), ilk megâzî müelliflerinden Mûsâ bin Ukbe (ö. 141/758), hadis, kıraat ve ferâiz alanlarındaki ilmiyle meşhur olan A'meş (ö. 148/765), muhaddis ve fakîh Muhammed bin Aclân (ö. 148/765), Hanefî mezhebi imamı müctehid Ebû Hanîfe (ö. 150/767), fıkıh ve hadis âlimi Evzâî (ö. 157/774), muhaddis Şu'be bin Haccâc (ö. 160/776), müfessir, muhaddis ve zâhid Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), hadis hafızı Ebân bin Yezîd (ö. 163/779-80) gibi şahıslardan ve pederi Edhem bin Mansûr'dan hadis naklettiği rivayet edilmektedir. Hadis toplamakla meşgul olduğu takdirde amelî ibadetleri ihmal etme endişesinden dolayı, az sayıda hadis rivayet ettiği belirtilir (Öngören, 2000, 294). Onun rivayet ettiği hadis-i şeriflerden bazıları şunlardır:

“İbrâhîm bin Edhem, Ebû İshak'tan, o Ammâre el-Ensârî'den, o Ebû Hureyre'den, o da Resulullah'tan (sav.) naklediyor: Fitne gelir ve kulları çekip alır, silip süpürür. Sadece âlim, ilmiyle kurtulur.” (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 204).

“İbrâhîm bin Edhem, Muhammed bin Aclân'dan, o Sehl bin Muaz'dan, o Enes el-Cühenî'den, o babasından, o da Rasulullah'tan (sav.) rivayet ediyor: Bir kimse kızgın olduğu ve bunu ifade edip boşalmaya gücü yettiği hâlde sabreder ve ağzını tutarsa kıyamet gününde Allah ona huri kızları nasip eder.” (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 205).

“İbrâhîm bin Edhem, Hişam bin Urve'den, o babasından, o Hz. Aişe'den, o da Rasulullah'tan (sav.) naklediyor: ‘Sizi iki sarhoşluk kaplayacak: Hayat sarhoşluğu ve cehalet sarhoşluğu. Bu durumda iyiliği emretmeyecek, kötülükten kaçınmayacaksınız. O zaman kitap ve sünneti ayakta tutanlar, önceki Muhacir ve Ensar gibi sayılacaktır.’” (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 205; İbn Vaddâh, t.y., Hadis no: 189).

1.4. Dostları ve Onun Hakkında Söyledikleri

On İki İmâm'dan biri olan Muhammed Bâkır'la (ö. 114/733) İbrâhîm bin Edhem'in görüştüğü (Osmanzâde Hüseyin Vassâf, 2015, 48), insanlara hidayet yolunu tebliğ hususunda ondan icazet aldığı ve yine Cafer-i Sâdık (ö. 148/765) ile konuştuğu nakledilir (Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 41). Ebû Yusuf Gasûlî (ö. 140/758), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Fudayl bin İyaz (ö.

187/803), İbrâhîm bin Beşşar er-Ritâbî, Ebû Abdillâh es-Sehâvî, Ali bin Bekkâr, Huzeyfe Maraşî, Silm Havvas yakın dostlarındadır (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 177; Abdurrahman Câmî, 2011, 158). Horasanlı sûfî Ebû Alî Şakîk bin İbrâhîm el-Ezdî el-Belhî'nin (ö. 194/810) onun yegâne müridi olduğu rivayet edilir (Sunar, 1978, 30; Bolat, 2010, 305). Ebû İshak İbrâhîm el-Herevî, Ebû İshak el-Fezâî, Muhalled bin Hüseyin de sohbet meclislerine katılan şahsiyetlerdir (Öngören, 2000, 294).

Tanınmış muhaddis, müçtehid, fakîh ve sûfilerden bazıları İbrâhîm bin Edhem hakkında iltifatkâr sözler söylemişlerdir. İbrâhîm bin Edhem, İmâm-ı Âzam'ın (ö. 150/767) ziyaretine geldiğinde İmâm'ın talebeleri onu hakir görmüşler, bu durum üzerine İmâm-ı Âzam "İbrâhîm Edhem, seyyidimiz, efendimizdir." demiştir. Onun bu efendiliğe nasıl ulaştığı sorulduğunda "O daima Hak ile meşgul, bizler ise başka işlerle meşgulüz." şeklinde cevap vermiştir (Ferîdüddîn Attar, 1984, 144). Hadis ve fıkıh âlimi Evzâî (ö. 157/774) "Şeyhler arasında İbrâhîm bin Edhem'den daha faziletlisi yoktur. O akranlarının en cömerdidir." demiştir (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 185). İlk dönem sûfilerinden Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) onun hakkında şöyle demiştir: "Mefâtih-i ulûmdur yani ilimlerin anahtarları İbrâhîm Edhem'in elindedir." (Ferîdüddîn Attar, 1984, 144; Hazai, 2017, 101). Fıkıh ve hadis âlimi, mutasavvıf Kelâbâzî (ö. 380/990), İbrâhîm bin Edhem'i gaybdan gelen bir sesle ikaz edildiği için "murâd" sıfatına nail olmuş, Allah'ın cazibe kuvvetiyle kendine cezbettiği sûfilerden saymaktadır. Müellif Hücûrî'ye (ö. 465/1072) göre o, Hz. Hızır tarafından terbiye edilmiştir (Öngören, 2000, 293). Âlim, sûfî ve şair Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) onu Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezîd-i Bistâmî gibi tasavvuf erbabıyla birlikte "mânâ denizinin yüzücüleri" olarak tavsif eder ve "Ebû Hanîfe'ye uyanların din yolunu kesen eşkıyanın şerrinden, bu sûfilere uyanların ise hilekâr nefsin tuzaklarından kurtulduğunu" (Öngören, 2000, 294) söyler. Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr*'de ise şöyle söyler: "Nice iğdiş (hizmetçi), nice ağa, Tanrı şarabının verdiği sarhoşlukla şehrimizde dükkânını, varını yoğunu rehin etmiştir. Marifet atına binmiş İbrâhîm Edhem'e bak, o padişah tahtını, tacını feda etmiş gitmiştir." (1957, 162).

1.5. Edhemiyye Tarîkatı

Babasının adı ile anılan ve İbrâhîm bin Edhem'e nispet edilen Edhemiyye tarîkatının, kim tarafından, ne zaman, nerede kurulduğu tam olarak bilinmemektedir (Uludağ, 1994, 421). Edhemiyye ile ilgili en ayrıntılı bilgi, Vâhidî'nin (ö. 985/ 1577) *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân* adlı kitabında bulunmaktadır. Eserde Vâhidî, İslâm inancı içinde olmakla beraber ehlisünnet akidesinin haricinde yol tutan fakat kendilerini suret-i haktan gösteren on taife hakkında bilgi verir, bunların özelliklerini hem manzum hem mensur bir şekilde anlatır. Bektaşî, Haydarî, Mevlevî gibi taifelere Edhemîleri de ilave eder ve bu taifenin kendilerini kâmil olarak gördüklerini fakat gerçekte bâtil olduklarını ifade eder:

Zu'mlarınca kâmillerdürürler

Hakikat bu ki bâtıllardururlar (Karabey vd., 2015, 14)

Vâhidî, Edhemîleri şekli bakımından sünnete uyan kimseler olarak tarif eder. Bıyıkları kısa, sakalları uzun, yeşil hırka giyen, boyunlarına tespih takıp, ilahilerle coşan bir taife olarak tasvir eder. Edhemîler Belhli olduklarını, diyarı Acem'den geldiklerini ve şeyhlerinin isminin Hamîd-i Belhî, onun şeyhi de Hamîd-i Kerhî olduğunu söyler. Pîrlerinin İbrâhîm Edhem olduğunu belirtip kendilerini şöyle tanıtır:

Bil İbrâhîm-i Edhem şâhımızdur

Semâ-yı cân u dilde mâhımızdur 4

Biz anuñ bâr-gâhı bendesiyüz

Biz anuñ bendesi efkendesiyüz 11

Bizüz bu âlem içre Edhemîler

Göñüller yâresine merhemîler 12 (Karabey vd., 2015, 270-75).

Edhemîler, insanla âlemi kıyaslayıp âlemde olan her şeyin insanda da var olduğuna inanırlar. Tac, sarık, cübbe gibi kıyafetlerini büyük âlemdeki unsurlarla bağlantı kurarak anlamlandırır (Karabey vd., 2015, 270-75). *Tibyânü Vesâ'ili'l-Hakâ'ik* adlı eseriyle maruf olan Harîrîzâde (1850-1882), Edhemiyye mensuplarının “efkârın defî, masivanın terki ve ağyar muhabbetinin refî” düşüncesini temel aldıklarını söyler ve virdleri hakkında bilgi verir (Uludağ, 1994, 421).

Bazı Şîa kaynaklarında, Edhemiyye silsilesi İmâm Muhammed el-Bâkır veya İmâm Zeynelabidin'e dayandırılır. Süleyman Uludağ, XVIII. yüzyıla kadar tarîkatın bazı şubelerinin Sünnî özelliklerini koruduğunu sonra ise Şîî-Bâtînî kimi zümrelerin etkisinde kaldıklarını belirtir. Fakat Edhemiyye'nin umumiyetle Sünnî bir tarîkat olduğunu söyler (1994, 421). M. Fuad Köprülü, Edhemiyye'yi heteredoks mahiyetli tarîkatlardan sayar (1999, 184). Eski Osmanlı tarihçilerinin *edhemî* kelimesini *torkak*, *abdâl*, *haydarî*, *şeyyad* gibi batınî anlayışı ifade eden kelimelerle müteradif olarak kullandıklarını söyler (1996, 50). Mesnevi şârihi Sarı Abdullah Efendi, h. 1033 (m. 1613) yılında yazdığı *Semerâtü'l-Fuâd* adlı kitabında Edhemiyye silsilesine yer verir (1967, 173). Edhemiyye mensupları dört terkli (dilimli) bir başlık takarlar. Bu başlığa “tâc-ı Edhemî” denir. Tacın şekli sembolik bazı anlamlar taşır. Dört dilimli olması kelime-i tevhîdde bulunan dört kelimeye işarettir. Bununla beraber Allah ve Muhammed kelimelerinin dörder harften teşekkül etmesine ve dört kutsal kitaba delalettir. Edebî metinlerde, “tâc-ı Edhemî” terkibi genellikle İbrâhîm bin Edhem'in hükümdarlığı bırakıp fakr yolunu tercih etmesini ve

dünya nimetlerine karşı müstağni oluşunu sembolize eden bir ifade olarak zikredilmiştir (Uludağ, 1994, 421).

2. Türk Edebiyatında İbrâhîm bin Edhem

İbrâhîm bin Edhem'in hayatı, kerametleri, menkabeleri Türk edebiyatında bazı manzum ve mensur eserlerde anlatılmıştır. Bu konuda müstakil, teferruatlı eserler yazıldığı gibi bazı kitaplarda İbrâhîm bin Edhem'in belli özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Hem divan hem halk edebiyatı geleneğinde onun menkabevî hayatına dair eserler yazılmıştır. Bu eserlerden özellikle sadece İbrâhîm bin Edhem'in hayatını ele alanlar dikkat çekicidir. Bu muhtevada yazılan eserler, "İbrâhîm bin Edhem Destânı/ Hikâyesi/ Kıssası/ Menâkıbı/ Velâyet-nâmesi, Edhem-nâme" gibi muhtelif isimlerle anılmıştır. Mutasavvıfın hayatı, bu eserlerde çok yönlü muhteva özellikleri ile ele alınmıştır. Pederi Derviş Edhem ile annesinin aşk hikâyesi; annesinin ölümü; dirilip mezardan çıkması ve Edhem'le evlenmesi; bu izdivaçtan İbrâhîm'in doğması; İbrâhîm'in dedesinin yerine tahta geçmesi; saltanatının büyüklüğü; taht üzerinde uyurken garip bir rüya görmesi; avda bir geyiğin onunla konuşması; Hz. Hızır'ın ona mürşitlik yapması; yaşadığı bazı garip hadiselerden sonra tacını, tahtını ve şehrini terk etmesi; Merv, Mekke, Medine, Bağdat, Şam gibi muhtelif şehir ve bölgelere seyahati; helal rızık arayışında olması, rızıkını alınının teri ve elinin emeğiyle kazanması; oğlunun ve eşinin onu araması; ailesine kavuşması ve bu buluşmadan bir müddet sonra oğlunun vefat etmesi edebiyatımızda onun hayatı ile ilgili anlatılan hadiselerden bazılarıdır. Bazı eserlerde yukarıda zikredilen olayların hepsine yer verilir, kimi eserlerde ise zikredilen olayların bazı bölümleri anlatılır. Mensur eserler, çoğunlukla tahkiyeli bir üslupla ve sade bir dille konuyu anlatırken manzum eserlerde yerine göre sanatlı ve lirik bir üslup öne çıkarılır.

İbrâhîm Edhem hakkında yazılan hikâye ve menkabelerin Türk edebiyatına ilk kez Ferîdüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sından geçtiği tezi (Kocatürk, 1964, 162), tadil edilmesi gereken bir iddiadır. Vasfi Mahir Kocatürk'ün dile getirdiği bu genelleme, kimi araştırmacılar tarafından da kabul görmüştür (Albayrak, 2000, 295; Güder, 2011, 9). Araştırmalar neticesinde *Tezkiretü'l-Evliyâ* kaynaklı metinlerin, yaklaşık 10 varaklık manzum bir metin ve birkaç varaklık mensur tercümeden ibaret olduğu tespit edilmiştir.⁵ Bununla birlikte edebiyatımızda şimdiye kadar varlığı tespit edilmiş "İbrâhîm bin Edhem" temalı en hacimli eserlerden, 81 sayfalık Afgan-Özbek Türkçesiyle yazılmış *Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem* adlı nazım-nesir karışık eserin, 30 varaklık *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem* adlı manzum metnin ve *Belh Şehrinde Olan İbrâhîm bin Edhem'in Hikâye-i Lâtifesi* adlı mensur metnin teması *Tezkiretü'l-Evliyâ*'daki muhtevadan çok büyük

⁵ Bu manzum metnin toplam 30 nüshası tespit edilmiştir. 6 nüshası üzerine çeşitli akademik çalışmalar yapılmış, çalışılmayan 24 farklı nüsha incelenmiş ve 4 farklı nüshası tarafımızca tenkitli olarak çalışılmıştır (Çelik, 2022, 457-98).

farklılıklar arz etmektedir.⁶ Bu tespitlerden hareketle edebiyatımızda, İbrâhîm bin Edhem menâkıbını anlatan eserlerin birden çok ve farklı kaynağı olduğu söylenebilir. Orta Asya sözlü Türk kültürü, muhtelif tabakât kitapları, Arap edebiyatı, evliyâ tezkireleri, tasavvufî eserler ve Bektaşî kültürü bu kaynaklara örnek gösterebilir.

“İbrâhîm bin Edhem” temalı hikâyeler, Türk edebiyatında XIV. asırdan itibaren, mensur olarak görülmektedir. İlk örneklerinin ne zaman yazıldığı bilinmese de bu yüzyıldan sonra manzum örneklerin de görülmeye başlandığı kabul edilir. Diğer dinî hikâyeler çoğunlukla beyitlerle ve aruz ölçüsü ile kaleme alındığı hâlde İbrâhîm bin Edhem hikâyelerinde beyit ve dörtlüklerin, aruz ile hecenin birlikte kullanıldığı görülmektedir (Albayrak, 2000, 295; Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem, 1934, Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm, Yazmalar, 1801).

İbrâhîm bin Edhem, Türk edebiyatında hem müstakil kitaplara hem de akademik çalışmalara konu olmuş bir mutasavvıftır. Evliyâ tezkireleri ve çeşitli yazma eserlerden hareketle onun hakkında araştırma/inceleme vb. kitaplar (Huri, 1969; Sunguroğlu, 1974; Biray-Sarı, 1995; Eroğlu, 2006; Tomor, 2010; Güder, 2011; Edhem, 2011; Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013), makaleler (Derdiyok, 1997; Yılmaz, 2000, 2007) yazılmış, yüksek lisans (Aslankaya, 1985; Güder, 1992; Güzel, 1995; Gedikoğlu, 1998; Gül, 2008) ve doktora tezleri (Rai, 1976; Çelik, 2022) hazırlanmış, sempozyum bildirileri (Karga, 2014; Taşkesenlioğlu, 2019; Çelik, 2019) sunulmuştur. M. Mahfuz Söylemez, İ. Çetin Derdiyok, Ömer Bayram Eroğlu, Nurcan Öznal Güder, Sibel İzzi Gedikoğlu, Bilge Karga ve Lokman Taşkesenlioğlu'nun çalışmaları aynı İbrâhîm Edhem kıssasının farklı nüshaları üzerinedir. Özellikle Necip Fazıl Kısakürek'in *İbrahim Ethem* (Kısakürek, 2010) adlı tiyatrosu, Musa Yaşaroğlu'nun *Aşkın Kölesi İbrâhîm Bin Edhem* (Yaşaroğlu, 2014) adlı romanı ve Ersin Özdil'in *Sarayını Terk Eden Hükümdar İbrâhîm Bin Edhem* (Özdil, 2016) adlı romanı, akademik çalışmaların dışında, onun hayatını edebî anlamda ele alan yakın dönem eserlerindedir.

Genellikle mutasavvıfın anne-baba ve ailesinin hayat hikâyesini, mesnevi nazım biçiminde lirik bir tarzda anlatan ve İbrâhîm bin Edhem'in tasavvufî hayatına yer vermeyen Edhem ü Hüma mesnevileri, çalışma konumuz dışında olmakla beraber bu eserler *Edhem-nâme* türü olarak kabul edilir. Bu türde bilinen üç eser vardır. Birincisi Lâmiî Çelebi'ye (ö. 938/1531), ikincisi Na'tî Mustafâ'ya (ö. 1131/1718), üçüncüsü de Sabit'e (ö. 1124/1714) aittir. Lâmiî Çelebi'nin eserine ulaşılammıştır.

2.1. Tasavvuf, Divan, Tanzimat ve Modern Türk Şiirinde İbrâhîm bin Edhem

Türk edebiyatında İbrâhîm bin Edhem hakkında müstakil eserler yazılmış olmakla beraber onun hayatını telmih ya da teşbih yoluyla şiirlerinin

⁶ Burada isimleri zikredilen eserlerin tam metinleri tezimizdeki metinler bölümünde bulunmaktadır, bakılabilir.

bir bölümünde ele alan şairlerimiz de olmuştur. Hoca Ahmet Yesevî'den Yunus Emre'ye, Mevlana'dan Nefî, Bâkî gibi divan şairlerine, Tanzimat Dönemi müellifi Ziya Paşa'dan Cumhuriyet Devri şairleri Behcet Necatigil ve Cahit Zarifoğlu'na kadar birçok sanatçımız şiirlerinde İbrâhîm bin Edhem'i zikretmiş; Allah sevgisi, zühdü, istiğnası, tacı, kerametleri gibi farklı özellikleriyle onu eserlerine yansıtmışlardır. Bazı şairler dünya makam ve nimetlerini terk etmek bakımından kendilerini İbrâhîm bin Edhem'e benzetmiş; kimileri de İbrâhîm'i sultan iken geda eyleyen aşk duygusunu yüceltmıştır. Bazıları "tâc-ı Edhem" mazmununu farklı yönleri ile ele alıp her taş giyenin Edhem olamayacağını dile getirmiştir.

Hoca Ahmet Yesevî (ö. 562/1166), hikmetlerinde, İbrâhîm bin Edhem'i aşk erenleri için örnek gösterir. Gerçek âşıkların, Edhem gibi malını dağıtıp canından geçmesi gerektiğini dile getirir. Kendinin altmış üç yaşında yer altına girmesini İbrâhîm bin Edhem'in dünya saltanatını terk etmesine benzetir:

Gerçek âşıklar geçer olur canlarından

Ethem gibi dağıtıp yok eder malını

Nâdânlara mânâ sırrı demek olmaz

İnci cevher ucuz ucuz satmak olmaz

Ethem gibi dünya derdi koymak olmaz

Koymak olmaz pîr dediğin yapmayınca

Sizi bizi Hak yarattı taat için

Ey acaib yemek içmek rahat için

"Kâlû belâ" dedi ruhum mihnet için

Ethem olup yer altına girdim işte (Zeybek, 2010, 94, 304)

Yunus Emre (ö. 720/1320), şiirlerinde, İbrâhîm bin Edhem'i dünya sultanlığını terk etmesi ve yüce makamlara ulaşması yönüyle ele alır. Aşk onu saraylardan alıp köhne yerlere getirmiştir. Bu sayede Edhem'in Hak katında ulvi bir makam edindiği ve emrini balıklara bile tutturduğu ifade edilir:

İbrâhîm Edhem vakti terk itdi tâc u tahtı

Allâh 'ışkına bakdı ol sırrı tuyan benem

Koyup İbrâhîm Edhem tâc u tahtı

Yiri külhân olupdur 'ışk elinden

(Hikâyet)

Dür-i deryâ-yı atâ kân-ı kerem

Zill-ı Hak yani Birâhîm Edhem

Belh iklimine sultân idi ol

Sâhib-i şevket (ü) unvân idi ol

Altun üsküfler ile nice gulâm

Her biri mâh gibi bedr-i tamâm

...

Gördi kim âhir-i devlet letdür

Terkini urdı garaz uzletdür

Çok olur saltanatun gavgâsı

Âdem'e gussa virür ferdâsı (2018, 94-96)

Aynı eserde zikredilen ikinci manzum kıssada, Dicle Nehri kıyısında hırkasını yamayan İbrâhîm bin Edhem'in elindeki iğneyi ırmağa atıp balıklardan iğnesini getirmeleri hadisesini anlatır. Âlî, hikâyeden hareketle, âşıkların her türlü maksatlarına kolayca kavuşabildiklerini ifade eder (2018, 154-55).

Nâdirî (ö. 1036/1627), altın tacını terk etmesi yönüyle feleği, İbrâhîm Edhem'e benzetir:

Felek tâc-ı zerîn terk itdi İbrâhîm Edhem-veş

Derûnında 'aceb mi eylese nûr-ı siyeh me'vâ (Ak, 2014, 599)

Azmizâde Hâletî (ö. 1040/1631), gönül memleketini aşk şâhına teslim ederek İbrâhîm bin Edhem'in yolundan gittiğini söyler:

Tutdum İbrâhîm Edhem meslegin ey Hâletî

Eyledüm teslîm şâh-ı 'ışka gönlüm kişverin (Kaya, 2017, 464)

Nefî (ö. 1044/1635), kendisinin aşk şâhı olduğunu, Cem'in kadehinin kendine tac-ı Edhem gibi geldiğini ifade eder:

Şâh-ı aşkım âlem-i manâ müsellemdir bana

Ser-nigûn peymâne-i Cem tâc-ı Edhem'dir bana

Bir tutarsa pâdişâh ile gedâyı mey n'ola

Hem sıfâl-ı meygede hem tâc-ı Edhem'dir kadeh (Akkuş, 2018, 236)

Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1053/1644), zâhidde İbrâhîm Edhem neşesi ya da aşk sarhoşluğu bulunmadığını, hiç olmazsa *tâc-ı Edhem* neşesini terk etmemesi gerektiğini ona salık verir:

Tâc-ı Edhem neş'esin terk itme bâri zâhidâ

Çünkü yokdur sende İbrâhîm Edhem neşvesi (Kavruk, t.y., 432)

Şeyh Gâlib (ö. 1213/1799), *Hüsn ü Aşk* mesnevisinde yaptığı tasvirlerde söz mülkü ile İbni Edhem'in toprakları arasında bağlantı kurar:

Mülk-i sühanı sevâd-ı a'zam

Bir buk'ası taht-ı İbni Edhem (t.y., 12)

Sa'id Giray (ö. 18. yüzyıl), mert olan insanların ziynetli kıyafetlerle övünmemesi gerektiğini, İbrâhîm bin Edhem'in kıymetinin yücelmesine sebep kaba yünden yapılmış eski elbiseler olduğunu söyler:

Merd olanlar câme-i zîbâ ile fahr eylemez

İrtifâ'-ı kadr-i İbrâhîm Edhem'dür palâs (Karaköse, 2017, 85)

Sünbülzâde Vehbî (ö. 1224/1809), bu fena mülkünü Edhem gibi terk ettiğini ve fakirlikle iftihar ettiğini söyler:

Edhem gibi terk eylemişiz mülk-i fenâyı

Şâhâne tefâhürle deriz kim ne gedâyız (Yenikale, 2017, 283)

Mutasavvıf şairlerimizden Kuddûsî (1769-1849), aşk derdinin padişâh olan İbrâhîm bin Edhem'i miskin ve aç bir hâle getirdiğini söyler:

Soydı Edhem-zâdeyi uryân kodı

Şâh iken miskin ü ac kıldı bu ışk (Doğan, 2013)

Mehmed Sıdkî (ö. 19. yüzyıl) cihan pazarında nâm kazanmak isteyenlerin İbrâhîm Edhem gibi köhne elbiseleri tercih etmeleri gerektiğini belirtir:

Dilersen nâm-ver olmak bu bâzâr-ı cihân içre

Varup İbrâhîm Edhem tek libâsın köhne-şâl eyle (Eren, 2017, 102)

Erzincanlı tekke şairi Salih Baba (1846?-1907?), zamanın Hızır'ı olan mürşidi, İbrâhîm Edhem gibi arayıp bulmak gerektiğini telkin eder:

Varını yağmaya verip İbrâhîm Edhem gibi

Arayıp Hızr-ı zamânı bulmayan dervîş midir (Salih Baba, 2015, 101)

Tanzimat şairlerinden Ziya Paşa (1829-1880), her şahsın Hakk'ın mahremi olup salih kullar arasına giremeyeceğini belirtir ve tac giyen her fakirin Edhem olamayacağını söyler:

Her şahsı harîm-i Hakk'a mahrem mi sanursın

Her tâc giyen çulsuzu Edhem mi sanursın (Göçgün, 1987, 622)

Yozgatlı Fennî (1850-1918), muhabbet Belh'inin tahtını zinetlendiren bir şâh iken saltanat hevesinin kendinden uzaklaştığını ve böylece Edhemî olduğunu söyler:

Edhemîyim çıktık hâtırdan hevâ-yı saltanat

Ben muhabbet Belh'inin şâh-ı serîr-ârâsıyım (Ergin, 1996, 34)

Cumhuriyet Dönemi şairlerinden Behcet Necatigil (1916-1979), bir şiirinde İbrâhîm Edhem'in mana arayışını sorgularken diğer bir şiirinde Hz. İbrâhîm'le İbrâhîm Edhem'i birlikte zikreder. Her ikisinin de aşk yolunda bedenlerini ateşe attığını ifade eder:

Değil İbrahim Edhem, İskender

Neydi karanlıklarda aradıkları

Artık yollarda da yoksa

Artık hırkalar da, ülkeler de boşsa

Ne yapayım ben bu artıkları? (Necatigil, 2009, 186)

Kimi gül bahçesini

Hiç yoktan verir suya

Kimi İbrahim, Edhem

Bir beden ateşe vurur. (Necatigil, 2009, 368)

Yakın dönem şairlerimizden Cahit Zarifoğlu (1940-1987), *Gülçük* adlı çocuk şiirleri kitabında, İbrâhîm Edhem'in hayatına yer verir. Onun padişahlığı terk etme sürecini ve suya attığı bir iğneyi balıkların bulup getirmesini anlatır:

İBRAHİM ETHEM

Suya bir iğne attı

Deniz kıyısında

*Yamalı giysiler içinde
Bir adam*

*Yüzlerce balık
Ağızlarında birer iğne
Başlarını çıkardılar sudan*

*Bir padişahı
Dünya padişahıydı
Denize gelmeden önce
Bir gün sarayında
Uyuyordu
Atlas döseğinde*

*Tam gece yarısı
Damda bir gürültü
Bağırdı padişah
-Kim var orada
Damda işin ne*

*Dedi ki damdaki
-Devemi arıyorum*

*-Be adam dedi padişah
Damda mı aranır
Kaybolan deve*

*-Behey gafil
Dedi adam padişaha
Ya hiç aranır mı Allah*

*Sarayda
Atlas döşeklerde*

*Bir ah
Çekti padişah
Hemen kalktı
Sarayı bıraktı*

*Çıkardı sırma kaftanını
Armağan etti bir çobana*

*Fakir bir çoban
Gibi giyindi
Gitti denizlere*

*Şimdi yoksul
Kendi yamar giysilerini
Ama balıklar bulup getirir
İğnesi düşse denize (Zarifoglu, 1991, 56-58)*

2.2. İbrâhîm bin Edhem Velâyet-nâmeleri/ Menâkıp-nâmeleri

Türk edebiyatında “İbrâhîm bin Edhem” temalı menkabeler incelendiğinde, bu eserlerin muhteva bakımından temelde iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki “Edhem ü Hüma” ya da “Edhem-nâme” diye de isimlendirilebilen, İbrâhîm bin Edhem’in anne ve babasının aşk hikâyeleri etrafında gelişen lirik metinler oluşturur. Bu türün bilinen üç örneği bulunmaktadır. Birincisi Lâmiî Çelebi’ye (ö. 938/1531) ait olduğu söylenen ve tespit edilemeyen *Kıssa-i Edhem ü Hüma* isimli eserdir (Bursalı Mehmed Tâhir Bey, 1972, 215). İkincisi Bosnalı Sabit Alâaddin’in (ö. 1124/1714) *Edhem ü Hüma* adlı mesnevisidir. Tamamlanmamış olan bu eser, yaklaşık bin beyitten oluşur. Araştırmacılar, eserin mutasavvıf İbrâhîm bin Edhem’le olan münasebetine ihtiyatla yaklaşmışlardır (Özyıldırım, 2021). Eserle ilgili olarak Turgut Karacan bir çalışma yapmıştır (Sâbit Alâaddin, 1990). Bu gruptaki üçüncü eser Na’tî Mustafâ’nın (ö. 1131/1718) *Edhem ü Hüma* mesnevisidir. Eser, 1198 beyitlik, çift kahramanlı bir aşk hikâyesidir. Eser, Derviş Edhem’le şâh kızı Hüma arasında geçen aşk macerasını ve bu ikilinin evliliği neticesinde

doğan İbrâhîm'in hikâyesini anlatır. Eserin tenkitli metni Ahmet Yılmaz tarafından çalışılmıştır (2010, 35).

İkinci gruptaki eserlerde ise bizzat mutasavvıf İbrâhîm bin Edhem'in hayatı ele alınır. Saltanatı terk etme süreci, ailesi, seyahat ettiği yerler, dostları, kerametleri, menâkıbı, sözleri, yaşadığı maceralar ve ölümü anlatılır. Bu eserlerin ortak özelliği, yukarıda da belirtildiği gibi doğrudan "İbrâhîm bin Edhem" muhtevalı oluşlarıdır. Bu türde yazılan eserler arasında benzer konular görülse de birbirinden çok büyük farkları olan olaylar da anlatılmaktadır.

Bu grupta yer alan eserlerden Safâ'nın *İbrâhîm Edhem Destânı* isimli 154 beyitlik mesnevisinde İbrâhîm bin Edhem'in, bir şah kızı ile evlendirilmesi anlatılır. Padişah, kızını İbrâhîm'e vermek için denize attığı yüzüğünü bulup getirme şartı koşar. Yüzüğü balıkların yardımı ile arayıp bulan İbrâhîm, kızla evlenir. Padişah kızı, İbrâhîm'e yüz vermez, İbrâhîm kızdan ayrılır. Müellif Safâ, eserde anlatılan şahıs ve olayların sembolik bazı unsurlar olduğunu ifade eder ve şöylece nasihat eder: Hikâyede zikredilen padişah Cenâb-ı Hak'tır, deniz marifettir, yüzük ise imandır. Hakk'a ulaşmak iman ile mümkün olabilmektedir. Padişâh kızı ise dünyadır, insanın imtihanıdır (Yılmaz, 2000).

İkinci gruba giren eserlerden istinsah tarihi en eski olanı, birçok evliya ile birlikte İbrâhîm bin Edhem menâkıbını da içine alan Ferîdüddîn Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı kitabının XIV. yüzyılda yazılmış tercümesidir. Eserin eski Anadolu Türkçesine tercüme edilmiş bir nüshası, Macar Bilimler Akademisinin Şark El Yazması Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu eseri, Macar Türkolog Györg Hazai tıpkıbasım olarak Almanca yayımlamıştır. Sonradan eserin Almanca bölümleri Türkçeye çevrilerek yeniden yayımlanmıştır (2017).

Bir diğer Attar tercümesi ise XV. yüzyıla aittir ve Konya Koyunoğlu Yazma Eserler Kütüphanesinde 13548 numarada kayıtlıdır. Yazmanın istinsah yılı 862/1458'dir. Mensur eser, Türkiye kütüphanelerinde ulaşabildiğimiz istinsah tarihi en eski olan *İbrâhîm bin Edhem* menâkıbıdır. Ketebe kaydında ifade edilmemiş olsa da eser, Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sının tercümesi mahiyetinde, 21 varaklı bir metindir. Eserin tam ismi *Fî Zikr-i İbrâhîm Edhem Rahmetu'llâhi Aleyh fi't-Türkiyye*'dir (Çelik, 2022, 591-601).

Türk edebiyatında aynı temayı daha teferruatlı işleyen dikkat çekici üç eser daha vardır. Bunların birincisi, müellifi bilinmeyen *Kıssa-i İbrâhîm Edhem*, *Hikâye-i İbrâhîm Edhem*, *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem* gibi muhtelif isimleri ve birçok nüshası olan, yaklaşık 255 beyitlik manzum eserdir. İkincisi Adanalı Seyyid Nevrûz bin İsâ'nın (ö. 1860?) Alevî-Bektaşî kültürü ve anlayışıyla yazdığı 1045 beyitlik *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem* adlı mesnevisidir. Üçüncüsü ise Afgan-Özbek Türkçesi ile yazılan *Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem* adlı 80 sayfalık, hem manzum hem de mensur bölümleri olan eserdir. Çalışmanın bu bölümünde bu üç eser üzerinde durulacaktır.

2.2.1. Hikâye-i İbrâhîm Edhem

Bu eserlerden ilki *Hikâye-i İbrâhîm Edhem*'dir. Eserin yaklaşık 30 nüshası tespit edilmiştir. Bu çalışmada değerlendirilecek nüsha, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 9260/3 numarası ile kayıtlıdır. Harekeli nesih hatla yazılan metnin istinsah yılı 1165/1751, müstensihî Molla Hüseyin bin İbrâhîm'dir. Kâğıt türü harf filigranlı, dili Türkçedir. Kahverengi meşin kaplı, üstü aşınmış, miklepli ciltli bir eserin 30b-37a varakları arasındadır. Eser adı kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Çift sütunlu metnin bazı sayfaları on dört, bazıları da on beş satırlıdır.

İlk beyit:

Yine geldi gönlime bir söz dahı

Söyleyem diñler iseñ ey cân ahî

Son beyit:

Okuyanı diñleyeni yazanı

Rahmetüñle yarlıgagıl [yâ Ganî]

Eser, şöylece özetlenebilir:

İbrâhîm Edhem; nüfuz sahibi, güçlü kuvvetli, malı mülkü çok olan Horasan padişahıdır. Sultan, bir gün taht üzerinde uyurken bir düş görür. Düşünde sarayın damı sallanır, damda bir kişi gezer. İbrâhîm Edhem “Kimsin, gece vakti burada ne yapıyorsun?” der. O da “Senin deve çobanımın, kaybettiğim develerimi burada arıyorum.” şeklinde cevap verir. Hükümdar “Ey cahil adam, şaşkın mısın yoksa deli mi? Sarayın damında deve olur mu?” diye çıkışır. Adam “Padişahım, siz ipek kumaşlar içinde yatarsınız, altın taht üzerinde otup Tanrı'ya ulaşmak istersiniz. Tanrı bu şekilde bulunur mu? Daima nefsinin isteklerine uymakla Tanrı bulunmaz. Şaşkın olanın kim olduğu bellidir, kendinize bir bakın. Ha benim saray damında deve aradığım ha senin Tanrı'ya kulum dediğin, ikisi arasında fark yoktur. Sözlerim bu kadar, şayet beni dinlemezsen tacı tahtı başına dar ederim.” der ve gözden kaybolur. İbrâhîm Edhem uyanır, kaygıya düşer. Üç gün boyunca yemeden içmeden kesilir. Kavmi, “Ey şâhımız, size ne oldu, bu hâliniz nedir? Bize haber verin.” derler. Padişah, hiçkimseye bir şey anlatmaz.

Yine tahtında oturduğu bir gün saraya heybetli bir adam gelir. Kimseye görünmeden içeri giren adama, kapıcılar engel olamaz. Padişahın karşısına dikilip selam verir. İbrâhîm Edhem “Kimsin, böyle gelmeye sebep nedir?” diye sorar. Adam “Padişahım! Bir kervanım var, burada konaklamak isterim.” der. İbrâhîm Edhem şaşırır. “Deli misin be adam, padişahın sarayına kervan mı girer? Git, kendine başka bir yer bul.” diye adamı azarlar. Adam, “Padişahım buradan sen de bir gün gidersin. Bu sarayın senden önceki sahibi kimdi?” Padişah “Atamdı.” der. Adam “Daha önce kimdi?” “Dedemden önce de filan kimse idi.” diye cevap verir. Sonra “Sarayı sana bırakanlar şimdi neredeler?” der. İbrâhîm Edhem “Hepsi ecel şarabını içip ahirete göçtü.” der. Adam, “Hani

kervansaray değil demiştiniz? Bakın, gelen herkes göçüp gitmiş. İşte burası bir kervansaraydır. Sen ahirete hazırlanmalısın. Gönlünü fani işlere verme, fani olanları baki olan ile değiştirme, dünya uğruna ahiretini yıkma!” der, ders verir ve kaybolur. Bu adam aslında Hızır ya da İlyas peygamberdir. İbrâhîm Edhem’i irşad etmek için Allah tarafından gönderilmiştir. Gördüğü garip rüyadan sonra kervancının sözleri de İbrâhîm Edhem’i derinden sarsar. Takati kalmaz. Herkesten ayrı kalıp “Hâlimizi sen bilirsin ey Rabb’imiz!” diye ağlayarak dua eder. Gözüne uyku girmez.

Ertesi gün ava gitmek ister. Atı, kıyafetleri hazırlanır, ava gidilir. İbrâhîm Edhem, askerinden uzaklaşıp tek başına dağlarda gezerken bir avaz işitir. İlkinde kulak vermez, sonra bir kez daha aynı sesi işitir. Üçüncü kez “İntibah!” yani “Uyan!” diye bir avaz duyar. Gamlanır, sabrı kalmaz, gözleri yaşla dolar. Karşısına bir geyik çıkar. Geyik dağa kaçır, onu yakalamak için peşinden koşar. Geyik zor durumda kalınca hükümdara dönüp fasih bir dille konuşmaya başlar: “Canımı sen mi verdin ey şâh, sana böyle mi emretti ilah? Aç kalıp da etime mi muhtaç oldun?” der. Allah’a niyaz eder: “Yâ Rabbî bu şâhin elinden bana aman ver.” der. Bu garip manzara karşısında İbrâhîm Edhem yine kendinden geçer, atından düşer. At, padişahı bırakıp Horasan’a döner. At şehre döndüğü hâlde padişahın gelmediğini gören saraydakiler şaşırır. Kavim kabilesi ağlaşıp feryad eder.

Bir müddet baygın yatan padişahın akli başına gelince yerinden kalkar. Atını bulamaz. Nasuh tövbesi yapar, sırlar ona keşfolur. Çok ağlar, o kadar ki gözyaşları kıyafetini ıslatır. Yaban ellere doğru yol alır. Yolda kendi çobanlarından biri ile karşılaşır. Sırtındaki kıymetli kumaş kürk ile çobanın köhne kıyafetini değiştirir. Bu hâl, onları izleyen melekleri sevindirir. Melekler, “İbrâhîm Edhem faniyi baki ile değiştirdi, dünyanın kötü elbiselerini çıkarıp ahiretin kıymetli kıyafetlerini kabul etti.” diye sevinirler.

Saraydan ayrıldığında sultanın iki aylık bir oğlu vardır. Çocuk büyüp delikanlı olunca babasını merak eder. Annesi “Oğlum, baban ava gitti, geri gelmedi. Nereye gittiğini kimse bilmedi.” deyip ağlar. İbrâhîm Edhem’in Horasan’ı terk etmesi üzerinden on sekiz yıl geçtikten sonra oğlunun yanına bir adam gelir. “Padişahım, pederinizi Mekke’de gördüm. Dağdan sırtında odun getirip Mekke pazarında satar, dervişlerin kethüdası olmuş.” der. Yiğit padişah bu sözleri duyunca duygulanır, gözleri yaşla dolar, adama mükâfat verir. Askerlerini toplayıp tacir kıyafeti giyerek Mekke’nin yolunu tutar. Annesi, buna razı olmasa da oğlunu da yolundan çeviremez. Mekke’ye varırlar. Kâbe civarına gelirler. İbrâhîm Edhem’in oğlu, oradaki dervişlere babasını sorar. Dervişler “Evet o bizim ulumuzdur, ipini ve baltasını alıp oduna gitti.” diye cevap verir. Biraz sonra babasının sırtında bir yük odunla geldiğini görür. Babasının beli bükülmüş, karnı sırtına yapışmış, yanakları solmuştur. Üzerinde eski bir kıyafet, yalın ayak bir vaziyettedir. Babasının acınacak hâlini gören delikanlı, bir deyiş söyler. Sonra babasının yanına varır, kendini tanıtır ve ona sarılır. İbrâhîm Edhem bu delikanlının oğlu olduğunu anlayıp çok sevinir. Allah’a şükreder. Fakat oğlunu görüp mutlu olmasının Allah’a olan

kulluğuna halel getireceğini ve yeniden dünya sevgisinin kalbinde yer edeceğini düşünen sultan, şöyle bir niyazda bulunur: “Ey Rabbim, on sekiz yıl boyunca kulluğuna biraz boyun eğmişken, şimdi bu delikanlı beni yine dünyaya davet ediyor. Beni memleketime götürmek ister, bütün emeklerim zayi olur. Ya benim canımı ya onun canını al!” İbrâhîm Edhem'in ağzından çıkan bu dua ile oğlu yere yıkılır. Halk toplanır, bakarlar ki delikanlı vefat etmiş. İbrâhîm Edhem çocuğunun yanına gelip ona sarılır, ağlar. Oğlu için bir deyiş der. “Keşke buraya gelip beni bulmasaydın.” diye feryat eder. Hikâye, bu şekilde sona erer (Çelik, 2022, 457-98).

2.2.2. Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem

Üzerinde durulacak ikinci eser, Nevrûz bin İsâ Adanavî'nin (1792/1860?) *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem* adlı mesnevisidir. Millî Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesinde 06 Hk 5044/3 numarası ile kayıtlıdır. Tek nüshasına ulaşılabilen eser 32 varaklı, 17 satırlı ve 1045 beyittir. Nesih kırmacı, harekesiz bir hatla yazılmıştır. Kahverengi meşin kaplı, karton bir cildi vardır. Yaprakları lekeli 262 varaklık bir yazmanın, 228b-259a arasındadır. *Velâyet-nâme*'nin sonunda, *Temmetü'l-kitâb Bî-çâre Seyyid Âşık Nev-rûz Velî* şeklinde bir istinsah kaydı bulunmaktadır.

İlk beyit:

Evvel zikr idelim Allâh'ın ismini

Yâd idelim kamu sun'ı resmini

Son beyit:

Fâilâtün fâilâtün fâilât

Vir Muhammed Mustafâ'ya biñ salât

Eserin tam adı, *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem Pâdişâh-ı Belh u Buhâr Sultân Kaygısız 'Abdâl'*dir. Mesnevi nazım şekli ve aruz ölçüsü ile yazılan eser, bu konudaki diğer eserlere göre büyük ölçüde farklı ve orijinal bir muhtevaya sahiptir. Şöyle ki eserin ilginç kurgusunda, 8. asırda yaşadığı rivayet edilen İbrâhîm Edhem'in 13. asırda yaşayan Hacı Bektaş-ı Velî'ye mürid yapılması ve eserin ilerleyen kısmında adının Kaygısız Abdal olarak değiştirilmesi söz konusudur.

Mesnevîde, İbrâhîm bin Edhem'in saltanatı terk etme süreci klasik anlatımlardaki gibidir. Asıl fark Belh'ten ayrıldıktan sonra kendine bir mürşit araması sırasında ortaya çıkar. Esere göre gaipten duyulan bazı sesler, ona Hünkâr Hacı Bektaş'a talebe olması yolunda telkinde bulunur. Bu telkinler üzerine, kaynaklara göre 8. yüzyılda yaşadığı bilinen sûfî İbrâhîm bin Edhem, 13. yüzyıl mutasavvıfı Hacı Bektaş Velî'yi kendisine mürşid seçer. Eserin ilk dikkat çekici yönü budur. Hacı Bektaş, İbrâhîm Edhem'i talebeliğine kabul eder, dergâhına alır ve ona “Kaygısız” adını verir. Hikâyenin bundan sonraki bölümlerinde İbrâhîm bin Edhem, “Kaygısız Sultan, Kaygısız Edhem, Kaygısız Abdal” şeklinde anılır. Eserin devamında, İbrâhîm Edhem'in, 15. asır

mutasavvıfı Kaygusuz Abdal'ın kimlik ve kişiliğine büründüğü görülür. Kaygusuz Abdal'ın yaşamı ile ilgili anlatılan olayların bir kısmı Kaygısız Edhem'in hayatıyla mezcedilir. Bununla da kalınmaz, genellikle Yunus Emre'nin menkabevî hayatında anlatılan kimi menkabeler de (bir dergâhta kırk yıl hizmet etmesi, yılanları odun taşımada ip olarak kullanması, dergâhı terk edip tekrar geri dönmesi vb.) Kaygısız Edhem Sultan'a mal edilerek nakledilir. Böylece, farklı zaman dilimlerinde yaşadığı bilinen muhtelif mutasavvıflar hakkında rivayet edilen birçok menkabenin, İbrâhîm bin Edhem'in şahsında toplanması ile dikkate değer bir eser ortaya çıkmıştır. *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem* bu bakımdan özgün muhtevaya sahip bir eserdir. Eserin bütünü şöylece özetlenebilir:

Velâyet-nâme, mesnevi geleneğine uygun olarak Allah'ın zikri ile başlayıp Hz. Âdem, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Hacı Bektaş-ı Velî methiyesi ile devam eder. Eserde İbrâhîm Edhem, Hacı Bektaş'ın mukarrebî yani yakınlarından biri olarak tanıtılır ve hikâyeye böyle başlanır. İbrâhîm Edhem, Buhara'da hükümdarlık yapmakla beraber geniş bir coğrafyada hüküm sürmektedir. Malı mülkü çoktur, hükmü çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Sultan İbrâhîm Edhem, korkulu bir düş görür. Sarayının damından bir gürültü işitir. Dama çıkar, bir adam görür. Adamın önünde on deve gören padişah şaşırır. Çobana kızar. Çoban, İbrâhîm Edhem'e nasihat edip ondan dünyayı terk etmesini ister. Bu şekilde gerçek ihlasa ulaşacağını, zengin ve fakirlerin ona biat edeceğini ifade eder ve kaybolur. Çobanın sözleri İbrâhîm Edhem'i derinden etkiler. Ertesi gün divanının ileri gelenlerini toplar ve saltanat işlerini onlara bırakıp çöllere düşer. Sarayından ayrılırken yanına bir tespih, bir tarak, bir altın tas, bir ayna, bir de havlu alır. Irmak kenarında bir adamın abdest aldıktan sonra eteği ile yüzünü kuruladığını, parmaklarıyla zikir çektiğini, suda kendi aksini seyrettiğini, parmağı ile sakalını taradığını, avucuyla su içtiğini görünce bu beş nesneyi de terk eder. Yoldaki bu ermiş adam, bir iğnenin dünya malı olarak ona yeteceğini telkin eder. Edhem, dersini alıp yoluna devam eder. Önce Bağdat'a daha sonra da Basra'ya gider ve bir ırmak kenarında ikâmet eder.

Edhem'in şehrini ve saltanatı terk etmesi, annesini çok üzer. Kadın, oğlunu bulmaya ve onu yeniden sarayına getirmeye karar verir. Allah'a yalvarır: Hz. Peygamber hürmeti için, Hz. Ali'nin velâyeti ve kerameti hakkı için isteğinin kabul olmasını niyaz eder. Basra civarına gelip nehir kenarındaki oğlunu bulur. Onu yeniden Belh'e götürmek ister. Edhem, annesinin bu isteğine karşı çıkar. Zulümsüz saltanat olmayacağını, sultan olan kişinin cin, hayvan ve insanlara hükmetmesi gerektiğini söyler. Buna delil olarak iğnesini suya atar ve balıklardan iğnesini kendine getirmesini ister. Bir balık, ağzında iğne ile çıkagelir. Edhem, iğneyi balığın ağzından alınca annesi şaşırır ve "Bu sultanlık sana mübarek olsun." diye dua ederek oğlunun yanından ayrılır. Edhem, bir süre daha orada kalır ve mürşidine ulaşma fikriyle tekrar yollara düşer.

Musul'a, ardından Mardin'e gider. Mardin civarındaki Abdülaziz Dağı'nda bir savmada (tapınak) ibadetle meşgul olan bir derviş görür. Ona misafir olur. O abide, her gün gapten bir ekmek ve cennet yemeklerinden bir sini büryan gelir. Edhem'in gelmesiyle iki ekmek, iki tabak yahni ve büryan gelir. İkinci gün üç kap, dördüncü gün dört kap yemek gelir. Abit bu durumdan şüphelenir. Bu işteki sırrı merak eder. Edhem, bütün macerasını ona anlatır. Abit, Edhem'in durumunu takdir etmekle beraber kendinin seksen sene ibadet ettiği hâlde bu kadar ikramlara vasıl olamadığını düşünüp haset eder. Manevî makamını kaybeder. Her ikisinin rızıkları kesilir, bir daha yemek gelmez.

Edhem, açlığa önem vermeden üç gün boyunca zikir ve ibadetine devam eder. Abit ise açlığa dayanamayıp zikri ve şükrü unuttur. Ekmek bulmak ümidiyle Mardin'e gidip bir Yahudi'nin kapısına gelir, aç olduğunu söyleyip ekmek ister. Ekmekleri alır, dışarı çıkınca kapıda bir köpekle karşılaşır. Köpek abide saldırıp tüm ekmeklerini yer. Abit sahibinin kendine beş on ekmek verdiğini ve bunların hepsini elinden aldığını söyleyip köpeğe bağırır. Köpek dile gelir ve şöyle der: "Ey azgın abit! Sen Allah'a isyan ettin. Melekler her gün sana cennetten güzel yemekler getirirdi, sen ise yanındaki misafirini horladın, ondan ikrah kıldın. Ben sahibime sabah akşam hizmet ederim. Sahibim, bana her gün bir ekmek verir, bazı günler de bir şey vermeyi unuttur. Akşama kadar aç gezerim. Ama başka kapıya gitmem. Aç, susuz bu kapıda beklerim. Eğer anladıysan sana verilecek en güzel cevabı verdim. Yürü, yine kulluğa ve ibadete devam et. Allah katında dua makbuldür." diye nasihat eder. Abit, istiğfar edip Murtazâ hakkı için af talep eder. Hatiften bir ses duasının kabul olduğunu söyler. Misafirinin yüzü suyu hürmetine bağışlandığını söyler. Abit savmasına döner. Allah'ın orayı çayır, çimen bağ, bostan ve gülşene çevirdiğini görür. Edhem'in üzerine de bir gölgelik kurulduğunu görür, şaşırır. Allah'ın, dostuna birçok izzet ve ikramda bulunduğuna şahit olur. Edhem, halis şarapları içip sarhoş olup kendinden geçmiştir. Bu hâl karşısındaki abit, secdeye kapanır, Allah'a şükreder. Edhem ayılır. Abit, özür diler. Edhem, savmadan ayrılır.

Mardin'den Rakka'ya ardından da Urfa'ya gelir. Halilurrahman'ı ziyaret edip bir süre burada kalır. Hatiften bir ses, Edhem'e velî olduğunu, zahir ve batın bütün ilimlerin ona ihsan edildiğini, Hünkâr'ın dergâhına varıp onun hizmetine girmesi gerektiğini, ancak bu hâlde gayesine ulaşabileceğini salık verir. Hacı Bektaş-ı Velî övülür. İbrâhîm Edhem, "İştittik ve itaat ettik." der ve yola devam eder. Fırat Nehri kıyısına gelir, nehirden büyük bir balık çıkar. Balık, günlerdir Edhem'i beklediğini söyleyip sırtına binmesini ister. Edhem, Allah'a secde ve dua eder. Balığın sırtına binip nehrin karşısına geçer.

Antep yakınlarından geçip Maraş'a gider. Ceyhun, Seyhun ırmaklarını geçer. Tarsus'a gelir, burayı beğenir. Danyal Hazretlerinin mezarını, türbeleri, Ashab-ı Kehf'in makamını ziyaret eder. Sonra Bulgar Dağı'na gidip Bulgar erenlerini ziyaret eder. Hünkâr'ın dergâhına ulaşır. Ulu kapıya yüz sürüp hizmete girer. Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî, onu karşılayıp "Safa geldin." der ve yanında kaygı ve keder çekmemesi gerektiğini söyler. "Kaygısız ol, kaygı

çekme, benimsin. Başımın tacı, gözümün nuru, canımsın.” gibi sözlerle ona iltifat eder. Hacı Bektaş, ona sırtında odun taşıyarak dergâha kırk yıl hizmet etmesini emreder. Bu hizmetin neticesinde icazet alabileceğini söyler. “Artık ismin Kaygısız Sultan olsun.” der. Edhem, Hünkâr’ın bu sözlerini kabul eder. Artık o, Kaygısız lakabıyla anılmaya başlar.

İbrâhîm Edhem, her sabah Hırka Dağı’na gidip bir odun yükü sırtına yüklenir ve dergâh mutfağına getirir. Tam kırk yıl boyunca bu hizmetini, devam ettirir. Kırk yılın bitmesine bir gün kala, Hünkâr, onu yanına çağırır. Bir günlük hizmeti de bitirdiğinde icazetini alabileceğini söyler, ona iltifat eder. Kaygısız Edhem, huzurlu bir şekilde uyur, sabah olunca kalkıp tekrar oduna gider. Fakat ipi dergâhta unuttur. Odunları kesip hazırlar, ipi olmadığı için gözyaşı döker. İp için geri gitse geç kalacağını ve Hünkâr’ın yanında kötü bir nâm kazanacağını düşünür. Kendine bir yol göstermesi için Allah’a yalvarır. Cenâb-ı Hak ona iki yılan gönderir. Yılanları bağlayıp odunları arasına koyar. Dergâha gelince yılanları çözer, odunlar yere düşer ve bir gürültü duyulur. Hünkâr, uykudan uyanır. Gürültünün kaynağını sorar. Birkaç derviş durumu öğrenip Hünkâr’a haber verir. Kaygısız’ın odunları dergâhın önüne yıktığını ve gürültünün ondan geldiğini söyler. Bu durumu edepsizlik telakki eden Hünkâr Hacı Bektaş, Kaygısız Abdal’ın dergâhtan uzaklaştırılmasını emreder. Hizmetini tamamlamak üzere olduğu için gururlandığını söyleyip “Katıma gelmesin, ona yol verin, gitsin. Hizmeti boşa gitmiştir, gururuyla kendini mahvetmiştir.” der. Kaygısız, Hünkâr’ı görmek ister fakat onu dergâha almazlar.

Kaygısız Edhem, yeniden yollara çıkar. Bir kış günü Adana’ya gelir. Soğuk havada sığınacak sıcak bir yer arar. Bir külhan ocağına varıp külhanda kalmaya başlar. Kış uzun sürer, külhanda odun kalmaz. Kaygısız Edhem, iki ayağını külhan ocağına sokar, bacakları kütük gibi yanmaya başlar. Külhancı hamam suyunun ısındığını görür, şaşırır. Kapı aralığından bakar ki derviş, hareketsiz bir hâlde, “Hû Hû!” diye zikrediyor. Külhancı, Edhem’in kerameti karşısında çok etkilenir. Derviş, külhancıya başka bir isteği olup olmadığını sorar. Külhancı, maddî sıkıntı çektiğini söyler. Derviş Edhem “Eteğini aç.” der. Elini sokup ocaktan üç avuç kor ateş alır, külhancının eteğine kor. Kor ateş, saf altına dönüşür. Külhancı buna da çok şaşırır. Kaygısız Edhem, külhandan ayrılır. Mısır’a giden iki kişiye arkadaş olur. Onlardan biri “Dua edeyim, siz de âmin deyin, Allah rızkımızı versin.” der ve eder. Gaipten üç kap yemekle üç ekmek gelir. İkinci gün diğer adam dua eder. Yine üç kap yemek gelir, yer ve şükrederler. Üçüncü gün dua sırası Kaygısız Edhem’e gelir. Arkadaşları “Dua et de Hak’tan nasibimiz gelsin.” der. Kaygısız “Allah’ım, beni arkadaşların yanında utandırma. Bunlar kimin ismine dua etti iseler onun hürmetine bize rızık gönder.” diye dua eder. Her birine üçer ekmek ve üçer kap da yemek gelir. Yemeklerini yerler. İki şahıs “Aferin ihlâsına ey yoldaş, sana bu ihlas nasıl erişti ki böyle bereketli dua ettin?” der. Kaygısız “Sizler kimin adına dua ettiyseniz ben de onun adına dua ettim.” diye cevap verir. Onlar “Biz Kaygısız Edhem’in hürmetine dua ettik.” deyince Kaygısız Sultan, kendi ismiyle dua edildiğini anlar ve çok mahcup olur. “Ey yoldaşlar, Kaygısız benim.” der.

Başından geçen macerayı anlatır. Arkadaşları “Ey divane! Sen o âli dergâhtan niçin ayrıldın? Yürü Hz. Hünkâr’ın yanına var. Yine hizmete devam et.” diye telkin ederler. O, Hünkâr’ın huzuruna varacak yüzü olmadığını söyler. Arkadaşları “Sen dergâh önüne gidip yat. Hırkanı da başına çek. Hünkâr dışarıda ise gelir, bu yatan kimdir diye sorar. İçeride ise dışarıya çıkıp yine bu yatan kimdir, diye sorar. Sen ‘Kaygısız’ım efendim, gaflete düştüm.’ de başka bir şey deme. ‘Bizim Kaygısız mısın?’ diye sorarsa eteğine yapış. Kendini ona teslim et.” şeklinde nasihat eder. Kaygısız, arkadaşlarının dediği gibi Hünkâr’ın dergâhına gelir. Başını dergâhın eşiğine koyar. Hünkâr gelince ayağıyla teper, “Bu edepsizce yatan kimdir?” diye sorar. Edhem der ki: “Kaygısız’ım, ey şâhim.” Hünkâr, eteğini tutup “Yine yanımda kaygısız ol.” deyip onu dergâha kabul eder.

Bir müddet sonra Hacı Bektaş, Kaygısız’a icazet verir. Onu Mısır’a göndermek ister. “Oraya vardığında armağan olarak bana kırk küp zülâl bal ve kırk küp taze yağ gönder.” der. Kaygısız’ın sağ pazusunu tutup “Gözünü kapat.” der. Kaygısız, gözünü kapatıp açınca kendini Mısır’ın Dimyat şehrinde bulur. Mısır yolunda dokuz adama yoldaş olur. Bu dokuz kişi ile Mısır şâhından bahşiş almak ister. Rastladıkları başka bir şahıstan Mısır şâhinin özürünü olduğunu, ağzının eğri, bir gözünün kör, elinin çolak, belinin kambur ve ayağının aksak olduğunu öğrenirler. Adam, hükümdarın bir kimseden ilaç bulursa tahtını ona teslim edeceğini de söyler. Kaygısız, arkadaşlarına dua eder. Her birinin azaları Mısır şâhına benzer. Ağzıları eğri, kolları çolak, gözleri kör, kulakları sağır, belleri kambur, dilleri lal ve bir ayakları topal olur. Şâhin huzuruna giderler. Şâh, “Siz bana mı öykünürsünüz?” der. Onlar “Hayır, Allah bizi böyle yarattı.” der. Garip tavırlarından şüphelenen sultan öfkelenir, onları cezalandırılmak ister.

Padişahın sinirlendiğini gören Kaygısız, müsaade isteyip gerçekleri arz eder. Padişahın bahşiş almak niyetiyle şekillerinin böyle olması için dua ettiğini söyler. Sultan, “Sizde keramet var mıdır? Madem öyle, dua edin, benim de hâlim düzelsin.” der. Kaygısız dua edince Allah, sultanın bütün hastalıklarına şifa verir. Hepsini sağlam olur. Hükümdar çok sevinir, Kaygısız’ın bütün isteklerini yerine getirmeyi arzular. Kaygısız, Hünkâr’ın talebini hatırlar. Hazineden kendisi için bir şey istemediğini, sadece keşkülü miktarınca bal ve yarısı kadar da yağ istediğini söyler. Hünkâr’ın talebi, kerametvari birkaç olaydan sonra yerine gelir. Keşkülün dolduğunu gören padişah ve Kaygısız Abdal memnun olur. Kaygısız, Mısır halkının kendine zarar vermemelerini sultandan ister. Hükümdar bu arzuyu da yerine getirir. Kaygısız Abdal, Mısır’da kalır, birçok keşf ü keramet gösterir. Mısır halkı ona hizmet eder. Hikâye böylece sona erer (Çelik, 2022, 348-456).

2.2.3. Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem

Bu konudaki en hacimli ve derli toplu eserlerden biri de *Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem*’dir. Afganistan’ın Lahor şehrinde (şimdi Pakistan’a bağlı) 1352/1934 yılında Hacı Siddık Hacı Hocendi tarafından basılan, nazım-nesir karışık bir eserdir. Yazarı belli değildir. Eser *Râviyân-ı ahhâr u nâkilân-ı*

âsâr u muhaddisân-ı dâstân u bûstân andağ rivâyet kılıpdurlar kim... cümlesiyle başlar. Manzum bölümlerde beyit, dörtlük ve bent nazım birimlerine yer verilmiştir. Şiirlerde hem hece hem de aruz ölçüsü kullanılmıştır. Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Katalogu'na, 10738 numara ve 0115197 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Metin, Afgan-Özbek Türkçesi dil hususiyetlerini yansıtan Çağatay Türkçesiyle yazılmış ve Arap alfabesi ile basılmıştır. Eserde mutasavvif İbrâhîm'in, babası Edhem'den başlayarak vefatına kadar olan hayat hikâyesi, lirik bir tarzda dile getirilir. Olaylar, "el kıssa" şeklinde başlayan 116 parçada düz yazı şeklinde anlatılır. Konuşmaları ihtiva eden şiirlerin 52'si koşma, 25'i gazel, 14'ü muhammes, 1'i de mesnevidir. Eserde toplam 92 şiir bulunmaktadır. Manzum bölümlerde hem halk hem de divan şiirinin özellikleri görülür. Şiirlerin dili akıcı ve sanatlıdır. Eserin orijinal metnine ait bir bölüm:

El-kıssa

Sultân İbrâhîm bir kademde iki rek'at namâz okup Hudâ-yı Te'âlâ'nı zikrini kõnglide yâd kılıp şol hâlde barur irdiler ve bu arada tört yıl oti. İrse künlerde bir kün Hazret-i Sultân İbrâhîm'ni arkalarından bir niçe kârvânlar yitüştiler. Hazret-i Sultân'ni kördiler kim 'aceb dîvâne şûrîde hâl ve 'aşk muhabbet-i Hudâ'ga ber-kemâl başdın ayağı âteş-i 'aşkğa ğark bolğan yolğanda körüp. Hazret-i Sultân'dın suâl kıldılar ve aydılar: Ey dîvâne kaydın kilip kayda barursız didiler. Hazret-i Sultân İbrâhîm bir söz didiler:

*Ey yârânla[r] işitingiz dâğ-ı pinhân mende bar
Ka'be-sârı 'azm itip yollarda eĝân mende bar
Maksadımğa yetmesem yüz dâğ-ı ârmân mende bar
Közlerimni yaşydın deryâ-yı 'ummân mende bar
Hakk kabûl itgey yârânlar 'ıyd-ı kurbân mende bar*

*Çıkmışam Belh şehridin ne aş alıp men ne nân
Tâc u taht u memleketdin ayrılıp men bî-hânımân
Maksadım şoldur Hudâvendim manga birgey îmân
Mülk-i dünyâdın kiçip men dostlar men bî-gümân
Hakk yolıda 'azm itip sevdâ-yı hicrân mende bar*

*Öz diyârımda meni cây u mekânım bar idi
Akrabâ kavm u karındaş mihrübânım bar idi*

*Köşk ü eyvân tâc u taht u zer-nigârım bar idi
Mülk ü esvâbım meni hem hânnumânım bar idi
Uşbu hâletde gedâ men sûz u efgân mende bar*

*Niçe gafletler bile hem ötgerüp 'ömrümni men
Cürm ü 'isyânlar bile hem kiçe kündüzümni men
Bir Hudâ'nı yolda sarf eyledim cânımni men
Közlerimdin kan töküp her lahzâ kanımni men
Ta ki yetkünçe neyteyin dâğ-ı ârmân mende bar*

*Atım İbrâhîm irür Belh şehride bir şâh idim
Saltanatlık şâh idim mahbûblara hem-râh idim
Hil'atim zer-beft-i meşrûh sâhib-i bârgâh idim
Leşkerimni sâni yok irdi 'aceb dil-hâh idim
Atlas u kemhâda algan köhne-çekmen mende bar (Çelik, 2022, 539-40)*

Eser şöylece özetlenebilir:

Belh şehrinde “Mâlik Şâh” adlı gayet güçlü, dindar, iradeli, insafı ve adaletli bir hükümdar bulunmaktadır. Kırk yaşına gelen Mâlik Şâh'ın hiç çocuğu olmamıştır. Bir erkek çocuk vermesi için Allah Teâlâ'ya gece gündüz dua eder. Duası gerçekleşir fakat Allah ona erkek değil, bir kız çocuk bağışlar. Çocuğa “Melike Huban” adını koyarlar. Melike büyür, serpilir, gelişir ve güzel bir kız olur. Bağdat'ta Edhem isimli bir divane vardır. Edhem, Belh'e gelir. Melike Huban'ı görünce ondan çok etkilenir, Melike'nin güzelliği karşısında büyülenip ona âşık olur.

Edhem dayanamaz, padişahın huzuruna çıkar, kızına olan aşkını dile getirir ve Melike'yi ister. Padişah, başvezirle istişare eder. Başvezir “Hünkârım, ona ben cevap vereyim.” der. Gerçekleşmesi adeta imkânsız olan bir istekte bulunur. Başvezir “Sende başlık parası yoktur ama padişahın kızına talip olmuşsun. Kızı almak istiyorsan kırk günlük mesafedeki Şûr Nehri'ne varıp 'güher-i şeb-çerağ' adlı kıymetli mücevheri buraya getirmelisin.” der. Edhem zorlu mücadelelerden sonra Allah'ın inayeti ve oradaki askerlerin de yardımıyla bir çuval mücevher toplar. Padişahın huzuruna çıkar. Yanındaki mücevherlerden birini çıkarıp padişaha verir. Vezir “Bu, padişahın hazinesinde bulunan mücevherdir. Onu sen çalmışsın.” der. Edhem bir çuval mücevheri vezirin önüne serer. Vezir, hayrette kalır fakat kızı yine de Edhem'e vermezler. Vezir, “Sen fakir bir adamsın, padişah kızı sana layık değildir.” der. Onu saraydan kovar. İçi aşkla yanan Edhem, Mâlik Şâh'a beddua eder. Bedduası tutar, Melike Huban vefat eder. Kızı defnedirler. Herkes

uzaklaştıktan sonra Edhem, Melike'nin kabrine girer. Allah'a Melike'ye can vermesi için niyazda bulunur. Gaipten gelen bir adam mezara girip Melike'ye neşter vurarak onu diriltir. Melike Huban, mezarda Edhem'i görür. Ona kim olduğunu sorar. Edhem kendini tanıtır Melike'ye âşık olduğunu söyler. Melike, Edhem'in hâlini anlar, beraberce kabirden çıkarlar. Melike de Edhem'le evlenmeyi arzu ettiğini söyler. Edhem, onunla evlenir. Fakat bu durumu Mâlik Şâh'tan gizlerler.

Seneler geçer... Edhem ve Melike'nin İbrâhîm adlı bir oğulları doğar. İbrâhîm büyür, yedi yaşına gelir. Saray hizmetçilerinde biri onu görür, hayranlıkla bakar. Bu hâli izleyen diğer bir hizmetçi, saraydakilere Gülefza adlı hizmetçinin İbrâhîm'e âşık olduğunu söyler. Fakat durum zannedildiği gibi değildir. Gülefza, İbrâhîm'i saraya davet eder ve onun saray hanımının vefat eden kızına çok benzediğini ve bunun için ona sevgi gösterdiğini söyler. Padişah hanımı "Bu çocuğun annesini hemen saraya getirin!" diye emir verir. Melike önce saraya gelmek istemez fakat ısrarlar karşısında dayanamayıp gelir. Annesi onunla karşılaşınca çok sevinir. "Ölen kızım dirildi." der ve coşkun şiirler okur. Mâlik Şâh bu haberi duyunca Allah'a çok şükreder. İbrâhîm'in de torunu olduğunu öğrenir ve kendinden sonra hükümdarlığa İbrâhîm'in geçmesini vasiyet eder. Mâlik Şâh bir gün vefat eder. İbrâhîm, dedesinin yerine tahta geçer.

Padişah İbrâhîm bin Edhem, bir gün ava gider. Bir kulan görüp peşine düşer. Okunu çeker, tam fırlatmak üzereyken kulan dile gelir ve şöyle der: "Bana niçin zulmediyorsun, Allah seni, avlanmak için mi yarattı?" Çok şaşırان İbrâhîm, eve döner. Uykusunu kaçır. Gece vakti atlarına yem verirken saray damında bir adamın gezdiğini fark eder. Adama, niçin damda gezdiğini sorar. Adam "Kaybolan develeri arıyorum." der. İbrâhîm, bu adamın bir hırsız olduğunu düşünür. "Sarayın damında deve ne gezsün, in çabuk aşağı, yalancı!" diye adama hakaret eder. Adam ise "Ahmak ve yalancı olan sensin ki atlas kıyafetler içinde, türlü türlü yiyecek yiyerek Allah'a kavuşmak istiyorsun. Senin Allah'a ulaşma isteğün, benim saray damında deve aramam gibidir." der ve kaybolur. Bu garip olaylar neticesinde İbrâhîm bin Edhem, bir yol ayrımına gelip önemli bir karar verir: Sabahın erken bir vaktinde eşi Zülfiye Ayem'i, sarayını, saltanatını terk ederek Belh'ten ayrılır; kalenderlik yoluna girer. Yolda kendine ait koyun ve deve sürüleri görür. Çobanlar ile muhabbet eder. Çobanlar padişahı tanımaz. Bu uçsuz bucaksız sürülerin sahibinin kim olduğunu sorar. Çobanlar İbrâhîm bin Edhem'in olduğunu söyler. Sultan, bunların hepsinin Allah'ın mülkü olduğunu söyleyip çobanlardan birinin eski elbisesi ile kendi ihtişamlı kıyafetini değiştirip yola devam eder.

Zülfiye Ayem, sabah uyandığında eşini göremez. Devlet erkânı bir araya gelip hükümdarın hâlini anlar. Timur Han isimli bir vezir, Sultan'ı takip edip onu bir ırmak kenarında bulur. Tekrar saltanata geçmesini talep eder fakat sultan razı olmaz. Onları ikna edebilmek için elindeki iğneyi ırmağa atar ve "İğneyi kim bulup getirecek?" diye sorar. Yanına gelenler "Biz ırmaktaki iğneyi bulamayız." der. Sultan ise nehirdeki balıklara "İğnemi bulup getirin."

der. Balıklar hep birlikte koşar. Bir balık, iğneyi bulup getirir. Çevresindekilere “Benim küçük bir isteğimi bile yerine getiremediniz.” der. Vezirler ve oraya gelenler mahcup bir eda ile Belh’e döner.

Sultan İbrâhîm'in gayesi Mekke'ye gidip kalan ömrünü orada ibadetle geçirmektir. Maceralı bir seyahatten sonra bir Arabînin kılavuzluğunda Mekke'ye varır. Mekke'ye ulaştıklarında Kâbe'nin yerinde olmadığını görüp şaşırırlar. Arabî “Buraya çok kez geldim, Kâbe'nin yeri burasıydı, acaba şimdi nerededir?” deyip hayrette kalır. Sultan İbrâhîm bu durumu kendi uğursuzluğuna yorar. Kelime-i tevhîdi zikrederek gözyaşlarıyla Allah'tan yardım ister. Allah tarafından bir nida duyulur ki “Ey İbrâhîm, yanıma gel ama bil ki Kâbe bir dostumu karşılamaya gitti, onun ismi Rabiâ'dır. Basra'dan buraya geliyor.” der. Burada ismi zikredilen meşhur kadın, mutasavvıf Rabiâtü'l-Adeviyye'dir (ö. 185/801).

Bibi (Hanımefendi) Rabiâ, yedi yıllık bir seyahatle Kâbe'ye varmaya çalışmaktadır. Basra'dan Mekke'ye olan seyahatin yedi yıl sürmesinin nedeni her adımda iki rekât namaz kılıp, ağlayarak ve dua ederek Kâbe'ye doğru yürümesidir. Kâbe'ye yakınlaştığı vakit, hayız olup temizlenmek ister. Gusül almak için su arar, bulamaz. İki gözü iki çeşme hâlinde ağlayarak Cenab-ı Hakk'a yalvarır. Allah, onu bir kuyuya yönlendirir, kuyudan su çekip gusül abdesti alır. Kuyunun kıyısında susuz kalmış bir köpek vardır, o köpeğe de su verir. Köpek dile gelip Bibi Rabiâ'nın her arzusunun yerine getirmesini Allah'tan talep eder. Bu durumda Kâbe, Bibi Rabiâ'yı karşılamaya gelmiştir ama Rabiâ Kâbe'ye bakmaz. Sultan İbrâhîm bin Edhem ve yanındakiler Rabiâ'nın yanına geldiğinde Kâbe'nin, onun çevresinde döndüğünü görüp hayret ederler. Kâbe'ye neden bakmadığını sorarlar. Rabiâ “Zahmetsiz ve emeksiz ele geçen nimet nimet değildir.” der. İbrâhîm, Bibi Rabiâ'ya “Ben de Kâbe'ye geldim fakat Kâbe beni karşılamadı. Niçin seni karşıladı?” diye sorar. Rabiâ ise köpeğe su verdiğinden dolayı Allah'ın ikram olarak Kâbe'yi yanına getirdiğini söyler.

Bu olaydan sonra Sultan İbrâhîm, Kâbe'yi tavaf eder ve bir müddet Mekke'de kalır. Bu sırada Kâbe'ye gelen hacılar bir yerde toplanıp her biri bir keramet gösterir. Bir zatın duasıyla gökten altı sofraya iner. Bir başka evliyâ dua edince gökten dokuz sofraya iner. Sıra İbrâhîm bin Edhem'e gelince o dua eder, dört yüz sofraya gelir. Herkes şaşırıp “Yâ Rabbî, İbrâhîm henüz yeni geldi, nasıl bir hasleti var ki bir duası ile dört yüz sofraya birden geldi?” diye niyaz ederler. Allah tarafından “Siz fakirlere bir iki sofraya açtınız ve sonunda onu da terk ettiniz. İbrâhîm fakir fukaraya her gün dört yüz sofraya açardı ve onları terk edip benim yoluma girdi.” şeklinde bir nida duyulur. Bu hadise üzerine İbrâhîm bin Edhem Kâbe'yi bir daha tavaf eder. Sonra Medine-i Münevver'e gider. Medine'de odunculuk yapmaya başlar. Getirdiği odunları satıp elde ettiği kazancı dervişlere, dul ve zayıf kadınlara paylaşır. Bir parçası ile de kendi ihtiyaçlarını karşılar.

Sultan Belh'ten ayrılırken, eşi hamiledir. Vakti gelince bir erkek çocuk doğar. Adını Muhammed koyarlar. Muhammed büyür, on beş yaşına gelir.

Annesine babasının nerede olduğunu sorar. Annesi Sultan İbrâhîm'in yaşadıklarını oğluna anlatır. Muhammed, babasını ziyaret etmek ister. Annesi, buna razı olmaz fakat oğlunun ısrarları karşısında dayanamaz. Mekke'ye babasını görmeye gider. Zahmetli bir yolculuk neticesinde vardığı Mekke'de babasını bulamaz. Kimse dilini anlamaz, o da orada konuşulan dili bilmez. Bağdat'tan gelmiş olan Abdülcebbar Baba adlı bir adam, Muhammed'i yanına çağırıp babasının Medine'ye gittiğini söyler. Muhammed, Medine pazarına gider, iki gün babasını bekler. İkinci günün sonunda babasını görür. Bakar ki babası sırtında odun taşımaktadır. Babası odunu satıp gelirini fakirlere paylaştırdıktan sonra virane kulübesine gider. Muhammed, babasının arkasından kulübeye girer ve selam verir. Kendini tanıtır. Baba oğul hasret giderir.

Sultan İbrâhîm, Belh'i, ileri gelen devlet adamlarını, saraylarını, güzel bağ ve bahçelerini, hoş mekânlarını, kadılar, müftüler ve âlimlerini sorar. Eşi Zülfiye Ayem'in durumunu öğrenmek ister. Muhammed, annesinin çok büyük acılar çektiğini ifade eder. Sultan, çok duygulanır ve gönlü Belh şehrine ve vatanına meyleder. O sırada Allah tarafından bir ses gelir ki "Ey İbrâhîm, oğluna kavuşup beni unuttun, oğlundan ya da benden geç." Sultan İbrâhîm'i titreten bu ses onu çok korkutur. "Ey Allah'ım, rızanı kazanmak amacıyla bunca zahmete katlanıp buralara geldim, senden başka niyetim, hedefim, arzum yoktur. Bana çok gördünse bu oğlumu al." diye yalvarır. Hazret-i Azrail Muhammed'in ruhunu kabzeder. Sultan, oğlunun naaşını yıkar, kefenleyip cenaze namazını kıldırır. Oğlunu defneder. Acı bir feryat eder. Bu olaydan sonra Kubeys Dağı'nda bir mağarada inzivaya çekilir. İbadetle meşgul olur.

Uzun zaman geçmesine rağmen Muhammed'in dönmediğini gören annesi Bibi Zülfiye Ayem, oğlunun hasretine dayanamaz. Hacılardan sorar, kimseden bir haber alamaz ve o da yola çıkar. Yollarda, çöllerde perişan bir şekilde aç, susuz olarak yürür. Beli bükülür, yürümeye mecali kalmaz. Ağlayarak Allah'a yakarır. Allah, Hazret-i Hızır'ı onun yardımına gönderir. Hazret-i Hızır, ile konuşur, durumunu beyan eder. Hızır Aleyhisselam'ın duasıyla bir deve peyda olur. Deveye binip Medine'ye giderler.

Bu arada Kubeys Dağı'ndaki Sultan İbrâhîm'in eceli gelir, bekâ âlemine geçer. Cenazesini kırklar yıkayıp tekfin ederler. Medine'nin ileri gelenleri Sultan'ın naaşını defneder. Hazret-i Hızır rehberliğindeki Bibi Zülfiye Ayem, Sultan İbrâhîm'in cenaze merasimine yetişir. Zülfiye Ayem, eşinin ve oğlunun kabirlerini görüp feryat eder. Cenab-ı Hak'tan kendi canını da kabzetmesini ister. Duası kabul olur ve Bibi Zülfiye de ruhunu teslim eder. Zülfiye Ayem, oğlu ile eşinin kabirleri arasına defnedilir.

Hikâyenin son kısmındaki rivayete göre, Sultan İbrâhîm Edhem'in talebelerinden biri istihareye yatar. Sultan İbrâhîm'i rüyasında görür. Ona "Ey pîrimiz, Cenab-ı Hak size ne nimetler ihsan etti?" diye sorar. Sultan İbrâhîm de "Hak Teâlâ bütün günahlarımı bağışlayıp cenneti nasip etti ve didarını vaat etti." diye cevap verir. Eser, bu talebenin, dünyanın faniliğini anlatan bir gazeli ile hitama erer (Çelik, 2022, 499-590).

Yukarıdaki eserlerle birlikte yazma eser kütüphanelerde tespit edilen “İbrâhîm bin Edhem” muhtevalı Osmanlı Türkçesi ile yazılan toplam eser sayısı 38’dir. Bu eserlerin 6’sı mensur, 31’i manzum, 1 tanesi de nazım-nesir karışıktır. Bu eserlerin kütüphane ve arşiv numaraları bir tabloda şöyle gösterilebilir:

	Eser Adı	Müellifi	Manzum/ Mensur	İstinsah Tarihi	Varak/Sayfa umarası	Kütüphane ve Arşiv Numarası
1.	<i>Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem</i>	İsâ Nevrûz b.	Manzum	19. yy.	228b-259a	Millî Kütüphane Yazma Eserler, 06 Hk 5044/3
2.	<i>Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm</i>	Safâ	Manzum	-	10a-11a	Millî Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu, 03 Gedik 18190
3.	<i>Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem</i>	.	Nazım-nesir karışık	18. yy.	1-111	Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Katalogu, 10738-0115197
4.	<i>Belh Şehrinde Olan İbrâhîm ibn Edhem’in Hikâye-i Latifesi</i>	.	Mensur	1230/18	111a- 117a	TDK Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Yz. A 6/3
5.	<i>Hikâye-i İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	1165/17	30b-37a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9260/3
6.	<i>Dâstân-ı İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	1240/182	1b-11a	Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 11748/YZ0052

7.	<i>Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm</i>	.	Manzum	1216/1801	1b-12a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A 2607
8.	<i>Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm</i>	.	Manzum	1232/181	34b-43a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2069/3
9.	<i>Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm</i>	.	Manzum	.	1b-33a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8213
10.	<i>Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm</i>	.	Manzum	.	8b-16b	Millî Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu
11.	<i>Dâstân-ı İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	1256/184	1b-11a	Konya Mevlana Müzesi (Etnografya) Kütüphanesi, 4004/2
12.	<i>Dâstân-ı İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	.	144b-157a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4309/2
13.	<i>Destân-ı İbrâhîm</i>	.	Manzum	1240/182	1b-13a	Konya Koyunoğlu Yazma Eserler Kütüphanesi, 5921
14.	<i>Destân-ı İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	.	7b-16b	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz Cönk 196
15.	<i>Destân-ı İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	.	1b-9a	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T961

16.	<i>Destân-ı İbrâhîm Edhem Der- Padişâh-ı Bilâd-ı Horasan</i>	.	Manzum	.	3b-10b	Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, 22 Sel 3449/2
17.	<i>Kıssa-i İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	.	37a-41b	Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 6286-3
18.	<i>Destân-ı İbrâhîm Horasânî</i>	.	Manzum	1249/183	71a-78b	Diyanet Yazma Eser Kütüphanesi, 810.2423
19.	<i>Hikâye-i İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	.	1b-2b	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 3676/7
20.	<i>Hikâye-i İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	1317/190	1b-11b	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9798/1
21.	<i>Hikâye-i İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	.	1b-56a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4630/1
22.	<i>Hikâye-i İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	.	36b-53a	Millî Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 1637/3
23.	<i>Hikâye-i İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	.	112a-113b	Millî Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 Hk 1125/2
24.	<i>Horasan Padişâhı İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	1264/184	1b-14a	İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 874
25.	<i>Destân (İbrâhîm Edhem) b.</i>	.	Manzum	.	8a-17a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9961/2

26.	<i>İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	1201/178	11a-21a	İBB Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar Yazma Eserler Koleksiyonu, Bel Yz K1604
27.	<i>İbrâhîm Ethem Destânı</i>	.	Manzum	.	6a-15b	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9265
28.	<i>Kıssa-i İbrâhîm Edhem Kasîdesi</i>	.	Manzum	1233/1816	13b-24	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz Cönk 130
29.	<i>Manzum İbrâhîm Edhem Kıssası</i>	.	Manzum	1262/1846	18b-28b	Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi, 37 Hk 4112/3
30.	<i>Manzume-i İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	1254/183	13b-20a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 10117/2
31.	<i>Menâkıb-ı İbrâhîm bin Edhem</i>	.	Mensur	1235/181	7b-13b	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A 661/2
32.	<i>Menâkıb-ı İbrâhîm Edhem</i>	.	Manzum	.	1b-26a	Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 4696
33.	<i>Menâkıb-ı İbrâhîm Edhem</i>	.	Mensur	.	101b-109b	Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu, 1865
34.	<i>Zikr-i İbrahim Edhem</i>	.	Mensur	862/145	2a-21b	Konya Koyunoğlu Yazma Eserler Kütüphanesi, 13548

35.	<i>Tercüme-i Hâl Ebû İshak İbrâhîm bin Edhem</i>	.	Mensur	1331/1913	845-848	Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 262/503
36.	<i>Menâkıb-ı İbrâhîm Edhem</i>	.	Mensur	.	1b-36a	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T 6652
37.	<i>İbrâhîm Edhem Destânı</i>	.	Manzum	.	39b-50a	Topkapı Sarayı Kütüphanesi Yeni Yazmalar Koleksiyonu, 520
38.	<i>Kıssa-i İbrâhîm Edhem Kasîdesi</i>	.	Manzum	1233/181	13-24	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz Cönk 130

Sonuç

İbrâhîm bin Edhem, geniş İslâm coğrafyasında düşünce, nasihat, söz ve kerametleri dilden dile, gönülden gönüle dolaşan bir mutasavvıftır. İslâm tarihi ile ilgili kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulunmayan bu meşhur sûfi, özellikle halk kültüründe yaygın bir üne sahiptir. Onun hayatı, dünyanın her türlü cazibesi karşısında ahiret hakikatini bilmenin, bu uğurda mücadelenin simgesi olmuştur. İbrâhîm bin Edhem; saltanat, zenginlik, ihtişam, hazine, mal çokluğu gibi dünyevî nimetlerin Allah sevgisi ve imanı karşısında bırakılabileceğinin somut bir örneğini oluşturur. O, baki lezzetleri fani güzelliklere gönül rızası ile tercih edebilmenin sembolüdür. Bazı eserlerde hayatı ve menkabeleri hakkında birbirinden farklı bilgiler bulunan İbrâhîm Edhem hakkında ittifak edilen konu, onun fani dünya makamlarını kendi isteğiyle terk edip zühd ve takva yolunu tercih etmesidir. O, münzevi bir hayat yaşayıp toplumdan uzaklaşmak yerine ırgatlık, bekçilik, odunculuk gibi bedenî işler yaparak halkın arasında Hakk'a ulaşma yolunda çaba harcamıştır. Helal rızık kazanma yolunda mücadele etmiş, ilmiyle amel etmeyi hayatında düstur edinmiştir. Herkese hakkı ve sabrı tavsiye etmiş, ibadette ihlaslı olmayı, nefsin hazlarını terk edip çalışmayı, kibirlenmemeyi, takvayı, günahlardan sakınmayı salık vermiştir. Yardıma muhtaç olanlara el uzatmış, dostlarına karşı fedakârane muamelede bulunmuş, köhne elbiseler giymiş, az yemiş, az uyumuş, fakrı kendine bir yaşam tarzı olarak seçmiştir. Bütün bu özellikleri ile yaşadığı zamanda ve vefatından sonraki dönemlerde insanların bilhassa Müslümanların kendisini örnek aldığı bir Allah dostu olmuştur. Tüm İslâm edebiyatlarında onunla ilgili eserler kaleme alınmış, özellikle Türk edebiyatında, hem Batı Türkçesi hem de Doğu Türkçesiyle manzum ve mensur

menkabeler yazılmıştır. Bu durum, onun hem İslâm hem de Türk kültürü ve coğrafyasında çok iyi tanındığına ve sevildiğine bir işarettir.

Edebiyatımızda İbrâhîm bin Edhem temalı müstakil kitaplar kaleme alınmış olmakla beraber şiirlerinde, onun ismini ve menâkıbını telmih ya da teşbih yoluyla zikreden şairlerimiz de vardır. Hoca Ahmet Yesevî'den Yunus Emre'ye, Mevlana'dan Nefî, Bâkî gibi divan şairlerine, Ziya Paşa'dan Behcet Necatigil ve Cahit Zarifoğlu'na kadar birçok sanatçımız şiirlerinde İbrâhîm bin Edhem'in ismini zikretmiş; zühdü, takvası, Allah sevgisi, kerametleri, tacı gibi farklı hususiyetleriyle onu eserlerine yansıtmışlardır. Klasik Türk edebiyatında İbrâhîm bin Edhem'in hayatı istiğna sembolü olarak görülür. Özellikle tasavvuf edebiyatı çerçevesinde oluşturulan metinlerde onun zühd ve takva yoluna girmesi yoğun olarak işlenir. Şairler dünyevi istek ve arzuların müstağni oluşlarını onun hayatına atf yaparak dile getirir. Bu yönüyle İbrâhîm bin Edhem'in hayatı klasik Türk şiirinin çözümlenmesinde önemli rolü olan mazmunlardan biri sayılabilir. İbrâhîm bin Edhem hakkında sadece şiir değil tiyatro ve romanlar da yazılmıştır. Necip Fazıl Kısakürek *İbrâhîm Edhem* adlı tiyatrosunda onun hayatını kaleme almıştır. Musa Yaşaroğlu *Aşkın Kölesi İbrâhîm Bin Edhem* adlı romanında ve Ersin Özdil *Sarayını Terk Eden Hükümdar İbrâhîm Bin Edhem* adlı romanında onun yaşamını anlatmıştır. Bununla beraber İbrâhîm bin Edhem'in hayatı ve menâkıbı hakkında sempozyum, makale, yüksek lisans ve doktora tezi, araştırma/inceleme yazısı gibi onlarca akademik çalışma yapılmıştır.

Türk edebiyatında İbrâhîm bin Edhem'in hayatının en kapsamlı şekilde ele alındığı edebî tür velâyet-nâmeler/menâkıp-nâmelerdir. Araştırmalar sonucunda, Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış İbrâhîm Edhem Destanı/ Menkıbesi/ Hikâyesi/ Kıssası/ Velâyet-nâmesi gibi farklı isimlerle kayıtlı 38 esere ulaşılmıştır. Bu eserlerden 6 tanesi mensur, 31 tanesi manzum 1 tanesi de nazım-nesir karışık olarak yazılmıştır. Manzum eserlerin iki tanesinin müellifi belli, diğerlerinin ise müellifleri belli değildir. Manzum olan 31 eserden 29'u aynı nüsha şeceresinin farklı varyantlarıdır. Geriye kalan 2 manzum eserden birincisi Safâ'nın *Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm* adlı eseri, diğeri ise Adanalı Seyyid Nevrûz'un *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem*'dir. Nazım-nesir karışık olan *Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem*'in de müellifi belli değildir. 1934'te Lahor'da Osmanlı Türkçesi ile taşbaskı usulüyle basılan eser, Doğu Türkçesinin dil özelliklerini yansıtır. İbrâhîm bin Edhem'in hayatını en ayrıntılı biçimde anlatan bu eserin 1981 yılında İran'da basılan diğeri bir nüshası *İbrâhîm bin Edhem Kıssası* adıyla farklı araştırmacılar tarafından çalışılmıştır. Lahor nüshası ile İran nüshası arasında bazı farklılıklar olduğu görülmüştür. Ulaşılabilen 6 mensur eserden 4'ü Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliya*'sındaki "İbrâhîm bin Edhem" bölümünün farklı asırlardaki tercümesidir. Bu alanda müellifi belli olmayan farklı muhtevaya sahip bir başka mensur eser ve Mahmud adlı bir yazarın 1331/1913'te *İslâm Mecmuası*'ndaki iki sayfalık mensur bir biyografisi de mevcuttur. Hâli hazırda "İbrâhîm bin Edhem" muhtevalı 40 civarında yazma/basma eserin mevcudiyeti, onun halk nezdindeki itibarıyla ilgili önemli bir göstergedir.

İbrâhîm bin Edhem hakkındaki menâkıp-nâmelerin şekil bakımından manzum, mensur, nazım-nesir olmak üzere üç şekilde yazıldığı görülmektedir. Bu eserlerde umumiyetle İbrâhîm bin Edhem'in tahta çıkışı, saltanatı, yaşadığı bazı olağanüstü hadiseler, hükümdarlığı terk edip zâhidâne bir hayat yaşaması dile getirilir. Bu konular, genel anlamda Sünnî İslâm çerçevesindeki anlatılarla paralellik göstermektedir. Ama Seyyid Nevrûz'un Bektaşî an'anesi çerçevesinde kaleme aldığı *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem* mesnevisi, bu muhtevada yazılan diğer bütün menkabelerden farklı olan bir eserdir. *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem*, tespitlerimize göre, mutasavvıf İbrâhîm Edhem'in hayatını Alevî-Bektaşî düşüncesi ile ele alan tek eser olma özelliği gösterir. Eser, üç önemli mutasavvıfın hayat hikâyelerinin kesiştirilmesi yönüyle orijinal bir özellik taşır. Mesnevide İbrâhîm bin Edhem'in hayatı, Bektaşî kültür ve edebiyatının önemli şahsiyetlerinden Kaygusuz Abdal'ın hayatı ve şahsiyetiyle birleştirilir. Hacı Bektaş Velî'den farklı zaman dilimlerinde yaşadığı bilinen iki tasavvuf erbabı, eserde tek bir kişiymiş gibi görülmektedir. Eserde İbrâhîm bin Edhem'in Hacı Bektaş-ı Velî dergâhında yetişen bir mürid olarak gösterilmesi ve isminin önce "Kaygısız Edhem" sonra ise "Kaygısız Abdal" olarak değiştirilmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte eserde İbrâhîm Edhem'in hayatının Alevî-Bektaşî kültür ve inancıyla yoğrulması, bu konuda kaleme alınan diğer menâkıp-nâmelerden farklılık gösteren önemli bir bulgudur.

Bu çalışma, İbrâhîm bin Edhem hakkındaki hikâye ve menkabelerin Türk edebiyatına Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sından geçtiği tezinin gerçeği tam olarak yansıtmadığını ortaya koymuştur. Tasnif edilen İbrâhîm Edhem menâkıp-nâmelerinden 280 beyitlik manzum bir metin ve yaklaşık 20 varaklık mensur bir eserde anlatılanlar *Tezkiretü'l-Evliyâ*'daki anlatım ile benzerlik göstermektedir. Fakat bunların dışında edebiyatımızda şimdiye kadar varlığı tespit edilmiş "İbrâhîm bin Edhem" temalı en hacimli eserlerden Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış 81 sayfalık *Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem* isimli nazım-nesir karışık eserin, 30 varaklık *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem* adlı manzum eserin, Safâ'nın yaklaşık 250 beyitlik *Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm*'inin ve *Belh Şehrinde Olan İbrâhîm bin Edhem'in Hikâye-i Lâtîfesi* adlı mensur metnin teması *Tezkiretü'l-Evliyâ*'daki muhtevadan çok büyük farklılıklar arz etmektedir. Bu tespitlerden hareketle edebiyatımızda, İbrâhîm bin Edhem menâkıbını anlatan eserlerin birden çok ve farklı kaynağı olduğu söylenebilir. Arap edebiyatı, tabakât kitapları, evliyâ tezkireleri, tasavvufî eserler, Orta Asya sözlü Türk kültürü ve Bektaşî kültürü bu kaynaklara örnek gösterebilir.

Sonuç olarak bu çalışmada İbrâhîm bin Edhem'in tasavvufî, tarihî ve menkabevî hayatının edebiyatımızdaki tezahürleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

- Çelebi, Asaf Hâlet. *Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha*. Ankara: Hece Yayınları, 2015.
- Çelik, Ramazan. *Türk Edebiyatında İbrâhîm Bin Edhem Velâyet-nâmeleri ve Adanalı Seyyid Nevrûz'un Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem'i (İnceleme-Metin-İndeks)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022.
- Çelik, Ramazan. "Adanalı Seyyid Nevrûz'un Hayatı, Sanatı ve Velâyetnâme-i İbrâhîm Edhem Adlı Eseri". *Gümüşhane Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (USBK) Tam Metin Kitabı*. 213-232. Gümüşhane: 2019.
- Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm*. Ankara: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A 2607, 1b-12a, 1216/1801.
- Derdiyok, İ. Çetin. "Adana İl Halk Kütüphanesinde Bulunan Bir Hikâye-i İbrâhîm Edhem Nüshası". *Türkoloji Araştırmaları* (1997), 125-39.
- Ebû Abdurrahman es-Sülemî. *Tabakâtu's-Süfiyye*. Çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2018.
- Ebu Nuaym el-İsfahânî-İbnü'l-Cevzî. *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları (Hilyetü'l-Evliya-Sıfatü's-Saffe)*. C. 6. Çev. Said Aykut, Enver Gülenç, Yahya Atak, Abdülhamid Birışık ve Fuat Aydın. İstanbul: Sebat Yayınları, 1996.
- Ebu Tâlib Mîr Âbidînî. *İbrahim Edhem*. İstanbul: Irmak Yayınları, 2013.
- Eren, Abdullah. *Mehmed Sıdkî Dîvânı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Ergin, Ali Şakir. *Fennî Dîvanı*. Ankara: Yozgat Belediyesi, 1996.
- Eroğlu, Ömer Bayram. *İbrahim Edhem*. Safranbolu: Künye Yayınları, 2006.
- Ferîdüddîn Attar. *Tezkirerü'l-Evliya*. Çev. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Gedikoğlu, S. Sibel İzzi. *Kıssa-i İbrahim b. Edhem*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. *Tuhfetü'l-Uşşâk*. Haz. İ. Hakkı Aksoyak. Ankara: KTB Yayınları, 2018.
- Göçgün, Önder. *Ziyâ Paşa*. İzmir: KTB Yayınları, 1987.
- Görgün, Tahsin. "Goldziher, Ignaz (Metodu)". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 14:105-11. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Güder, Nurcan Öznal. *Dastan-ı İbrahim Edhem (metin-sözlük-ekler dizini)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.

- Güder, Nurcan Öznal. *İbrahim Edhem Destanı*. Konya: Eğitim Akademi Yayınları, 2011.
- Gül, Halime. *İbrâhîm Bin Edhem ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Güzel, Muhammed Esat. *Ebû Abdullah İbn Mende'nin (öl. 395/1005) Rivayetiyle İbrâhîm Bin Edhem'in (öl. 161-2/778) Hadis Cüz'ü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Hazai, Györg. *Ferîdüddîn Attâr'ın Tezkeretü'l-Evliyâ'sının Eski Anadolu Türkçesi Tercümesi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.
- Huri, Sofi. *İbrâhîm bin Edhem*. İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1969.
- İbn Vaddâh. *Kitâbü'l-Bida' ve'n-nehÿü 'anhâ*. Hadis No: 189.
- İmam Gazâlî. *İhyâü 'Ulûmi'd-Dîn*. C. 4. Çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, t.y.
- İmam Şa'rânî. *Tabakatü'l-Kübrâ*. C. 1. Çev. Abdulkadir Çiçek. İstanbul: Toker Yayınları, 1968.
- Karakoç, Sezai. *Yunus Emre*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2011.
- Karaköse, Saadet. *Sa'id Giray Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Karga, Bilge. "Hacı Süleyman Ay'ın Kitaplığında Bulunan Bir Dastan-ı İbrahim Edhem Nüshası". *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. C. 3. İstanbul: 2014.
- Kavruk, Hasan. *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, t.y.
- Kaya, Bayram Ali. *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. Sakarya: KTB Yayınları, 2017.
- Kesik, Beyhan. *Cenabî Paşa Divanı (Hayatı, Edebi Kişiliği, Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni)*. Elazığ: Fırat üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Kısakürek, Necip Fâzıl. *İbrahim Ethem*. İstanbul: Büyük Doğu, 2010.
- Kıssa-i Hazret-i Sultan İbrahim bin Edhem*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Katalogu, 10738-0115197, 1-111, 1934.
- Kocatürk, Vasfi Mahir. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1964.
- Köprülü, Fuad. *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: TTK Basımevi, 1999.
- Köprülü, Mehmet Fuat. *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları I*. Ankara: TTK Basımevi, 1943.
- Kuddusî Ahmet. *Kuddûsî Divanı*. Haz. Ahmet Doğan. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.

- Söylemez, M. Mahfuz. *Dâstân-i İbrâhîm Edhem*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- Sunar, Cavit. *İslam Tasavvuf Tarihi*. Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- Sunguroğlu, İshak. *Guatama Buddha ve İbrahim ibni Edhem*. İstanbul: Melek Sile Matbaası, 1974.
- Şemsettin Sâmî. *Kâmûsu'l-A'lâm*. C. 1. İstanbul: Mihran Matbaası, 1306/1888.
- Şeyh Galib. *Hüsn ü Aşk*. Haz. Muhammet Nur Doğan. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, t.y.
- Taşkesenlioğlu, Lokman. "İbrahim Ethem Destanı'nın Tespit Edilen Yeni Bir Nüshası Hakkında Bir İnceleme". *Al-Farabi IV. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Kongre Tam Metin Kitabı*. 754-66. Erzurum: 2019.
- Tatçı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: KTB Yayınları, t.y.
- Tomor, Ahmet. *İbrâhîm Bin Edhem Hazretlerinden Beş Tavsiye*. Adapazarı: Adapazarı Okumayı Teşvik Derneği Yayınları, 2010.
- Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Turbeler.org. "İbrahim Bin Edhem Hz. Türbesi". <https://www.turbeler.org/detay/930-ibrahim-bin-edhem-hz>. Erişim 18 Nisan 2024.
- Uludağ, Süleyman. "Edhemiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 10:421. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Vâhidî, Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân (İnceleme, Tenkitli Metin). Haz. Turgut Karabey, Bülent Şığva ve Yusuf Babür. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Yaşaroğlu, Musa. *Aşkın Kölesi İbrâhîm Bin Edhem*. İstanbul: TÜRDAV Yayınları, 2014.
- Yenikale, Ahmet. *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. Ankara: KTB Yayınları, 2017.
- Yılmaz, Ahmet. "Mesnevi'de İbrâhîm-i Edhem Hikâyeleri". *İSTEM* (10) (2007), 221-26.
- Yılmaz, Ahmet. "Safâ'nın İbrâhîm Edhem Destânı". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (7) (2000), 285-304.
- Yılmaz, Ahmet. *Naatî'nin Edhem ile Hümâ Mesnevisi*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2010.
- Zarifoğlu, Cahit. *Gülücük*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1991.
- Zeybek, Namık Kemal. *Hoca Ahmet Yesevi ve Hikmetler*. İstanbul: İlgî Kültür Sanat, 2010.